

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA ŞÖBƏSİ

Əlyazması hüququnda

HİCRAN ABİŞ qızı ƏHMƏDOVA

**“AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ XARİCİ SİYASƏTİNDƏ YENİ
İSTİQAMƏTLƏR” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

HSM - 060213-Dünya siyasəti

Elmi rəhbər: İ.F.Kazımbəyli
tarix elmləri doktoru, professor

BAKİ – 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	4
I FƏSİL. Azərbaycan Respublikasının ikinci müstəqilliyinin ilk illərində xarici siyasətin əsas istiqamətləri.....	12
1.1. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətlərinin beynəlxalq aləmdə yeri və rolu.....	12
1.2. Müasir xarici siyasət strategiyasının fundamental prinsip və istiqamətlərinin formalaşdırılmasında ümummilli lider Heydər Əliyevin yeri və rolu.....	20
1.3. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində balanslaşdırılmış strategiya: uğurlar və perspektivlər.....	31
II FƏSİL. Yeni minillikdə Azərbaycanın global siyasi səhnədə mövqeyi: xarici siyasətin əsas prioritetləri.....	41
2.1. Azərbaycan Respublikasının region dövlətlərlə münasibətləri, qarşılıqlı əməkdaşlıq çərçivəsində həyata keçirilən istiqamətlər.....	41
2.2. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində Qarabağ məsələsinin dünəni və bu günü: uğurlu sonluğa gedən yol.....	47
2.3. Xarici siyasətimizə qarşı ikili standartlar: diplomatik mübarizəmizin bu siyasətə qarşı adekvat addımları.....	63
Nəticə.....	68
İstifadə edilmiş ədəbiyyat.....	70

İXTİSARLARIN SİYAHISI

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AXCP	Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyası
Aİ	Avropa İttifaqı
AŞ	Avropa Şurası
ATƏT	Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı
BƏT	Beynəlxalq Əmək Təşkilatı
BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
İƏT	İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı
MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini yenidən bərpa edən Azərbaycan Respublikası özünün xarici siyasət strategiyasını formalaşdırmağa başlamışdır ki, onun əsasında dövlət sisteminin güclənməsi, inkişafı və ölkənin milli maraqlarının müdafiəsi kimi məsələlər dayanır. Azərbaycan Respublikası xarici siyasətini beynəlxalq hüquq standartlarına və normalarına, dövlət suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə, həmçinin daxili işlərə qarışmamaq prinsipinə əsaslanaraq qurmuşdur. Müstəqilliyin bərpasından sonra, Azərbaycanın dünya dövlətləri və bir sıra beynəlxalq və regional təşkilatlar tərəfindən ardıcıl şəkildə tanınması və diplomatik münasibətlərin yaradılması, onun dünya birliyinə inteqrasiyasına geniş yol açdı. Ölkənin əlverişli geosiyasi mövqeyə malik olması Azərbaycan üçün bir çox imkanlar yaratmışdır. Şərqlə Qərb arasındakı əsas ticarət və enerji yollarının kəsişməsində yerləşən və müsəlman irsinə sahib olan bir dövlət olaraq, həm də dünyəviliyini qoruyan Azərbaycan Avropa ilə Asiya, müsəlman və xristian dünyaları arasında təbii bir körpü, enerji və nəqliyyat dəhlizlərinə açılan bir qapıdır. Bu, Azərbaycanı həm də beynəlxalq təhlükəsizlik baxımından keçmiş Sovet İttifaqının ən strateji əhəmiyyətli dövlətlərindən birinə çevirir.

Cənubi Qafqazın bir hissəsi olan Azərbaycan, nəticədə, Rusiya, Türkiyə və İran kimi regional güclərin iqtisadi və siyasi maraqlarının kritik olduğu geosiyasi bölgənin bir hissəsidir. Amerikalı ekspert Frederik Starr, regional və beynəlxalq aktorlarla əlaqədən danışarkən, onların təsirinin "Cənubi Qafqazdakı digər ölkələrdən fərqli olaraq bölgənin ən böyük iqtisadiyyatına sahib olan Azərbaycana daha fərqli olacağını" iddia edir. Xarici siyasət strategiyasına gəldikdə, mümkün təsirlərdəki bu cür fərqlilikləri gözdən qaçıрмаq olmaz. Bu səbəbdən, Azərbaycanda yuxarıda qeyd olunan regional və global güclərin bu cür fərqli yanaşmalarının onların maraqlarının toqquşması ilə nəticələnmə biləcəyi aydın bir anlayışa malikdir və bu məsələ Azərbaycanı tarazlı inkişaf etməyə çağırır.

Azərbaycanın xarici siyasət strategiyası təhlil edildikdə, onun özəyini təşkil edən, regional və beynəlxalq miqyasda görülməli hər hansı bir hərəkət üçün rəhbər

rolunu oynayan bir sıra prinsipləri ortaya qoyması vacibdir. Bu prinsiplərdən biri bölgədəki mümkün təhdidləri strateji tərəfdaşlıq və imkanlara çevirməkdir.

Digər bir prinsip, bütün beynəlxalq əlaqələrində Azərbaycanın məsuliyyətli bir tərəfdaş imicini ortaya qoymasıdır. Balanslaşdırılmış xarici siyasət axtaran bir ölkə üçün global və regional məsələlərdə sabit mövqe tutmaq çox vacibdir. Bununla əlaqədar olaraq, xarici əlaqələrdə "məsuliyyətli tərəfdaş" olmaq prinsipi var. Həqiqətən də effektiv və balanslaşdırılmış xarici siyasətə nail olmaq üçün Azərbaycanın sabit və proqnozlaşdırıla bilən aktor kimi çıxış etməsi lazımdır. Duyğusal və impulsiv reaksiyalar xarici siyasətdən kənarlaşdırılmalıdır. Proqnozlaşdırıla bilən xarici siyasət ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətlərdə "sürpriz" faktoru aradan qaldırır və dövlətlərarası münasibətlərin bir neçə səviyyəsində tərəfdaş olaraq dövlətin etibarını təmin edir.

1991-ci ildən müstəqil xarici siyasət aparan Azərbaycan Respublikasının bu siyasəti Azərbaycan dövlətçiliyinin sistemli şəkildə möhkəmlənməsinə və inkişafına, milli maraqların qorunmasına yönəlib. Azərbaycanın xarici siyasəti beynəlxalq hüququn prinsip və normaları, o cümlədən dövlətlərin suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə və daxili işlərə qarışmamasına hörmət əsasında respublikanın müstəqilliyi, suverenliyi, ərazi bütövlüyü və milli təhlükəsizliyi təhlükəsinin aradan qaldırılmasında son məqsəd kimi çıxış edir. Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas prioritetlərindən biri regional səviyyədə sülh və sabitliyin bərqərar olması, əməkdaşlıq və iri nəqliyyat layihələrinin həyata keçirilməsi kimi strateji məqsədlərə nail olmaqdır. Bundan başqa, dövlət maraqlarının daha yaxşı qorunması məqsədi ilə ölkə iqtisadiyyatının müxtəlif inkişaf layihələrinə xarici investisiyaların cəlb edilməsi də Azərbaycanın xarici siyasi fəaliyyətində prioritet məsələlərindən biridir.

Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarının qorunmasına xidmət edən balanslaşdırılmış xarici siyasət kursunun işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Onun rəhbərliyi ilə Azərbaycanda aparılan siyasi və iqtisadi islahatlar nəticəsində ölkədə bütün sahələr yenidən qurulmuş, demokratiyanın inkişafı və insan hüquqlarının müdafiəsi əsas

prioritet kimi qəbul olunmuşdur. Məhz həmin illərdə müəyyənləşdirilən xarici siyasət xətti əsasında Azərbaycan müasir və dünyəvi dövlət kimi inkişaf etməyə başlamış, ölkəmizin gələcəyi ilə bağlı bir sıra mühüm strateji addımlar atılmışdır.

Yeni müstəqillik qazanmış Azərbaycan Respublikası Xəzər hövzəsinin dünyaya açılmasının ilk təşəbbüskarı oldu. Beləliklə, Azərbaycan neft və təbii qaz ehtiyatlarının istismarına iqtisadi inkişafın əsas amili, ölkənin təhlükəsizliyi və müstəqilliyinin mühüm şərti kimi baxırdı. Lakin müstəqilliyin yeni əldə olunduğu bir vaxtda ölkə iqtisadiyyatı xarici investisiyalar olmadan inkişaf edə bilməzdi. Bu zərurəti dərk edən ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1994-cü ildə “Əsrin Müqaviləsi” imzalandı. Bu müqavilə imzalandıqdan sonra, Azərbaycanda karbohidrogen yataqlarının işlənməsinə dair bir sıra müqavilələr imzalanmış və onların həyata keçirilməsi istiqamətində xeyli iş görülmüşdür. Amerika Birləşmiş Ştatları (ABŞ), İtaliya, Norveç, Rusiya, Fransa, Səudiyyə Ərəbistanı, Böyük Britaniya, Türkiyə, Yaponiya və başqa ölkələrin şirkətləri ilə bağlanmış bu müqavilələr respublikaya böyük investisiyalar və gəlirlər gətirmişdir.

Azərbaycanın ölkənin milli maraqlarının təmin edilməsinə, qlobal və regional mövqelərinin möhkəmləndirilməsinə yönəlmiş xarici siyasət prioritetləri aşağıdakılardır:

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli ölkəmizin təhlükəsizliyi ilə bağlı narahatlıq doğuran aktual məsələ, xarici siyasətimizin bir nömrəli prioriteti hesab olunurdu. Danışıqların ilk vaxtından Azərbaycanın münaqişənin həlli ilə əlaqədar mövqeyi dəyişməz qalmışdır. Burada ölkəmizin əsas mövqeyi münaqişənin həlli üçün Ermənistan hərbi qüvvələrinin Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərindən çıxarılmasından, Azərbaycanın bu ərazilərdə pozulmuş olan suveren hüquqlarının bərpasından, bölgənin statusunun müəyyən edilməsi və qaçqınların öz yurd-yuvalarına qayıtmasından ibarət olmuşdur.

Beynəlxalq sülhə ən yaxşı halda çoxtərəfli münasibətlərin səmərəli sistemi vasitəsilə nail oluna biləcəyinə inanan Azərbaycan regionumuzda və bütün planetdə beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunmasında Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) rolunun əhəmiyyətini dərk edir. BMT Nizamnaməsində əks

olunmuş beynəlxalq hüququn norma və prinsipləri mövcud beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminin təməl daşını təşkil edir. XXI əsrin çağırış və təhdidlərinə daha effektiv cavab vermək üçün Azərbaycan BMT-nin əməliyyat imkanlarının artırılması, o cümlədən beynəlxalq hüquq sisteminin gücləndirilməsi və qəbul edilmiş qərarların həyata keçirilməsi istiqamətində islahatları dəstəkləyir.

Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı (ATƏT) ilə əməkdaşlıq Azərbaycanın xarici siyasətində vacib yer tutur. ATƏT-in Helsinki Yekun Aktı və başqa sənədlər bu təşkilata üzv dövlətlər arasındakı münasibətləri düzgün formaya salan norma və prinsipləri bəlli edir və kollektiv təhlükəsizliyin qorunmasının əsasını təşkil edir. Bütün sənədlər və mexanizmlər əsasında əməli nəticələr əldə etməklə ATƏT və BMT-nin fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasına ehtiyac var.

Azərbaycanın coğrafi mövqeyi ölkənin dünya bazarlarına çıxışını şaxələndirməyə imkan verir. Cənubi Qafqaz regionu ərazisində beynəlxalq nəqliyyat və kommunikasiya dəhlizlərinin genişləndirilməsi və Azərbaycanın tranzit imkanlarının gücləndirilməsi, ölkə iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi və qeyri-neft sektorunun inkişafı bu strategiyanın mühüm elementidir. Bu mənada Azərbaycan Avropa-Qafqaz-Asiya (TRASEKA) nəqliyyat dəhlizi layihəsinin, eləcə də Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizinin yaradılmasında fəal iştirak edib. Bundan başqa, Azərbaycan geostrateji əhəmiyyət kəsb edən Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xəttinin çəkilişində Türkiyə və Gürcüstanla əməkdaşlıq edib. Bu xəttin çəkilməsi regional əməkdaşlığın sürətləndirilməsi və möhkəmləndirilməsi, eləcə də global təsirə malik yeni regional imkanların açılması istiqamətində mühüm addım olmuşdur.

Bundan əlavə, Azərbaycan çoxvektorlu yanaşmaya əsaslanaraq ticarətin, enerjinin, mənbələrin, texnologiyanın, kommunikasiyaların və insan resurslarının sərbəst axını üçün Avropa ilə Asiya arasında etibarlı bir dəhlizin saxlanılması prinsipinə sadıqdır. Avrasiyada hər iki istiqamətdə açıqlığın təmin edilməsi, ölkələr arasında bu münasibətlərin formalaşdırılması da Azərbaycan üçün vacib bir xarici siyasət strategiyasıdır.

Müasir dövrdə əsas inkişaf xətti kimi demokratik cəmiyyət quruculuğu və bazar iqtisadiyyatı yolunu seçən Azərbaycan Respublikası dünya təcrübəsində uğurla sınaqdan keçmiş ümumbəşəri dəyərlərdən faydalanmağa çalışır, həmçinin ölkənin iqtisadi potensialını artırmaq məqsədilə inkişaf etmiş ölkələrin qabaqcıl texnologiya və maliyyə imkanlarını cəlb etməklə, onlarla qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq əlaqələri qurur.

Bu baxımdan, Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət strategiyasının formalaşdırılması mexanizminin hüquqi təminatının mahiyyətini açmaq, onun elmi-nəzəri əsaslarını və təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini tədqiq etmək olduqca zəruri və aktualdır.

Tədqiqat işinin elmi aktuallığı bir sıra amillərlə bağlıdır ki, bunlar əsasən, ötən əsrin 90-cı illərində yenidən öz müstəqilliyinə qovuşan Azərbaycanın yeni formalaşan xarici siyasət kursu və onun bir sıra regional və dünya dövlətləri ilə əlaqələrinin müxtəlif istiqamətləri ilə bağlı müəyyən tədqiqatların aparılmasıdır. Lakin bu tədqiqatlarda aydınlıq gətirilməmiş bəzi məsələlər mövcuddur. Bu məsələlərin yenidən araşdırılması və yeni materialların ortaya çıxarılması, o cümlədən onların təhlil edilməsi vacibdir.

Məsələnin araşdırılmasının siyasi aktuallığına gəldikdə isə, Azərbaycan öz geostrateji mövqeyi və təbii-coğrafi ehtiyatları ilə hər zaman həm region ölkələrinin, həm də dünyanın digər dövlətlərinin maraq dairəsində olmuşdur. Buna görə də, Azərbaycan bütün dövrlərdə, böyük dövlətlərin siyasi maraqlarının toqquşduğu bir ərazi olmuşdur və bu proses müasir dövrdə də davam edir.

Tədqiqatın öyrənilmə səviyyəsi. Dissertasiya işinin yazılmasında tədqiqat sahəsinə həsr olunmuş əsərlərdən geniş istifadə olunmuşdur. Araşdırma göstərir ki, Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin öyrənilməsinə Azərbaycan, rus, ingilis və s. dillərdə bir sıra əsərlər, məqalələr həsr olunmuşdur.

Allahyarova Tahirə “Azərbaycanda müstəqil daxili siyasi sistemin inkişafının əsas istiqamətləri” (2013) əsərində 1993-2003-cü illərdə Azərbaycanın yürütdüyü daxili siyasət rejimindən bəhs etmiş, eyni zamanda, daxili və xarici siyasətin vəhdətdə olduğunu vurğulamışdır.

Hikmət Babaoğlu “Azərbaycan Respublikasının müasir dünya siyasətində yeri və rolu” monoqrafiyasında Azərbaycanın Avropa dövlətləri, Asiya, Afrika ölkələri ilə münasibətləri, beynəlxalq təhlükəsizlik və əməkdaşlıqla tutduğu mövqey, xarici siyasətində iqtisadiyyat amilinin rolu və s. məsələləri araşdırmışdır.

Əliyeva Yeganənin “1993-2003-cü illər: sabitlik və inkişaf dövrü” adlı məqaləsi icmal xarakterlidir, on illik dövrü məqalədə qısa şəkildə şərh etməyə çalışmışdır.

Əli Həsənov “Azərbaycan – ABŞ: anlaşılmaz münasibətlərdən strateji tərəfdaşlığa doğru” adlı kitabında 90-cı illərdə, Azərbaycanın xarici və daxili siyasətinin gərgin dövründə Azərbaycanın xarici siyasətinin mühüm aspektlərini açmışdır.

Xəlilova Mirvari “Azərbaycanın xarici siyasəti yeni geosiyasi reallıqlar kontekstində” adlı kitabında son dövr Azərbaycanın xarici siyasətindəki mühüm amilləri vurğulamağa çalışmışdır. Kitabda mənbələrin əksəriyyəti elmi dövriyyəyə ilk dəfə gətirilmişdir.

Tədqiqatın mənbə bazası. Dissertasiya işi yazılarkən zəngin mənbələrdən istifadə olunmuşdur. Həmin mənbələr arasında elmi ədəbiyyatlar, dövrü mətbuat, və internet resurslarını misal göstərmək olar.

Elmi ədəbiyyatlarda Azərbaycanın 90-cı illərdə xarici siyasətinin forma və xarakteri, xarici siyasətinin əsas prioritetləri, bu xarici siyasətin formalaşdırılmasında ümummilli lider Heydər Əliyevin rolu haqqında məlumatlar öz əksini tapmışdır.

Dövrü mətbuatda Azərbaycanın qonşu ölkələrlə əlaqələri, qarşılıqlı əməkdaşlıq və s. məsələlər işıqlandırılmışdır.

Tədqiqat işində həmçinin internet resurslarından geniş istifadə olunmuşdur. Burada Azərbaycanın müxtəlif beynəlxalq və regional təşkilatlarda təmsil olunması, beynəlxalq siyasi və iqtisadi əlaqələrinə dair məqalələr dərc olunmuşdur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasında xarici siyasətin yeni istiqamətlərini və onun inkişaf mərhələlərini

araşdırmaq və ətraflı şəkildə təhlil etməkdən ibarətdir. Bu məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün qarşıya bir sıra vəzifələr qoyulmuşdur:

- Azərbaycan Respublikasının 1991-ci ildən sonrakı illərdə xarici siyasi siyasət prioritetlərinin müəyyənəşdirilməsi;
- Azərbaycanın region dövlətləri ilə diplomatik-siyasi əlaqələrinin mövcud mənbələr əsasında araşdırılması;
- Ölkəmizin beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq istiqamətlərinin müəyyənəşdirilməsi;
- Dağlıq Qarabağ münaqişəsi və onun həlli üzrə atılan addımlar;
- Azərbaycanın iştirakçısı olduğu nəqliyyat layihələrinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində atılan addımların hərtərəfli araşdırılması.

Tədqiqatın obyektı 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyimizin yenidən bərpa edilməsindən bu günədək Azərbaycan Respublikasının yürütdüyü xarici siyasət strategiyasıdır.

Tədqiqatın predmetini müasir şəraitdə xarici əlaqələrin yüksək tempdə dinamik artımı nəticəsində Azərbaycanın xarici siyasət strategiyasının formalaşdırılması mexanizminin hüquqi təminat sistemi, Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətlərinin beynəlxalq aləmdə yeri, region dövlətlərlə münasibətləri, qarşılıqlı əməkdaşlıq çərçivəsində həyata keçirilən istiqamətlər təşkil edir.

Tədqiqatın xronoloji çərçivəsi. Tədqiqat işi Azərbaycanın 1991-ci ildə ikinci dəfə dövlət müstəqilliyini bərpa etməsindən, hazırki dövrə qədər olan bir periodu əhatə edir və bu dövr ərzində Azərbaycanın beynəlxalq siyasi arenadakı inkişaf dinamikasını izləməyə imkan verir.

Tədqiqatın metodoloji əsası və metodları. Tədqiqat işinin metodoloji əsasını elmi-nəzəri yanaşmalar təşkil edir. Tədqiqat prosesində müqayisəli təhlil və ümumiləşdirmə, sistemli struktur və sistem funksional, analiz və sintez, induksiya və deduksiya və s. üsul və prinsiplərdən istifadə edilir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi mövzunun hərtərəfli şəkildə tədqiq olunmasıdır. Dissertasiya Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin yeni istiqamətlərinin sistemli şəkildə öyrənilməsinə imkan yaradır.

Tədqiqat işinin praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti onun gələcəkdə bu mövzu ilə bağlı yazılacaq işlər üçün faydalı mənbə kimi istifadə edilə bilinməsidir. Həmçinin tədqiqat işindən Azərbaycanın ikinci müstəqillik illərində xarici siyasətinə dair mühazirələrin tərtibində, o cümlədən bu mövzuda konfransların keçirilməsində istifadə oluna bilər.

Tədqiqat işinin aprobasiyası. Tədqiqat işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Beynəlxalq münasibətlər kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqat işinin mövzusu ilə bağlı magistrantın aşağıda qeyd olunan tezis və məqaləsi çap olunmuşdur:

1. Əhmədova H. Azərbaycan və Avropa Şurası: 20 illik əməkdaşlıq// **“Heydər Əliyev və şanlı Azərbaycan”** adlı Respublika tələbə-şagird elmi konfransı.
2. Əhmədova H. Heydər Əliyev və Azərbaycanın uğurlu xarici siyasət strategiyası// **“Gənc Tədqiqatçıların Elmi Əsərləri”** toplusu

Tədqiqat işinin strukturu: Dissertasiya işi giriş, 2 fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın girişində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, onun predmeti və obyekt, məqsədi və vəzifələri qeyd olunur və praktiki əhəmiyyəti verilir.

Dissertasiya işinin I fəslində Azərbaycan Respublikasının ikinci müstəqilliyinin ilk illərində xarici siyasətin əsas istiqamətləri, bu siyasətin əsas istiqamətlərinin beynəlxalq aləmdə yeri və rolu, modern xarici siyasət strategiyasının fundamental prinsip və yönələrinin formalaşdırılmasında ümummilli lider Heydər Əliyevin yeri və rolu tədqiq edilmişdir.

Dissertasiya işinin II fəslində Yeni minillikdə Azərbaycanın qlobal siyasi səhnədə mövqeyi, Azərbaycan Respublikasının region dövlətlərlə münasibətləri, qarşılıqlı əməkdaşlıq çərçivəsində həyata keçirilən istiqamətlər, Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində Qarabağ məsələsinin dünəni və bu günü, xarici

siyasətimizə qarşı ikili standartlar və ölkəmizin bu siyasətə qarşı adekvat addımları təhlil edilir.

Dissertasiya işinin sonunda nəticə verilmiş, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı təqdim edilmişdir.

I FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İKİNCİ MÜSTƏQİLLİYİNİN İLK İLLƏRİNDƏ XARİCİ SİYASƏTİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

1.1. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətlərinin beynəlxalq aləmdə yeri və rolu

1991-ci ilin 18 oktyabrında Azərbaycan Ali Sovetinin sessiyasında “Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktı”nın qəbul olunması ilə, xalqımız uzun zamandan bəri həsrətlə gözlədiyi azadlığına qovuşdu. Həmin ilin 29 dekabrında keçirilmiş ümumxalq referendumunda əhalinin 95%-nin ölkənin suverenliyinə səs verməsi ilə dövlətimizin tarixində yeni bir dövrün əsası qoyuldu. Azərbaycan Respublikası 1991-ci ildə yenidən müstəqillik qazandıqdan sonra, müstəqil xarici siyasət yürütməyə başlamışdır. Bu siyasət dövlət sisteminin güclənməsi və inkişafı və həmçinin Azərbaycanın milli maraqlarının müdafiəsi məqsədini daşıyır. Azərbaycan xarici siyasətini beynəlxalq hüquq standartlarına və normalarına, dövlət suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə və daxili işlərə qarışmamaq prinsipinə əsaslanaraq qurmuşdur.

Azərbaycanın milli maraqların müdafiəsinə xidmət edən xarici siyasətinin inkişafı və həyata keçirilməsi ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Onun güclü dövlət sistemi qurmaq qabiliyyəti, dərin məntiqi və məsələlərin əhəmiyyətini dərk etməsi Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələrin qurulmasına düzgün yanaşma formalaşdırmağa imkan verdi.

XX əsrin 90-cı illərində ulu öndər Heydər Əliyev müstəqillik yolunda çox önəmli və ciddi addımlar atmışdı. 20 Yanvar faciəsindən sonra o, Sovet rəhbərliyini pisləyən, Yanvar faciəsini təhrik edənləri tənqid edən, onları ittiham edən və Sovet hökumətini və liderini qınayan ilk şəxs idi. O zaman Heydər Əliyev Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası sıralarını tərk etdi və bunlar müstəqilliyə doğru ilk addımlar idi. Daha sonra, Naxçıvan Muxtar Respublikasının rəhbəri olaraq, 1990-cı ilin noyabrında Sovet Sosialist sözlərindən qurtularaq Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikasının adını Naxçıvan Muxtar Respublikası olaraq dəyişdi. O zaman Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan Xalq

Cümhuriyyətinin üçrəngli bayrağı Naxçıvanın milli bayrağı elan edildi və burada da belə bir addımın atılması üçün Ali Şuraya ərizə verildi. 1991-ci ilin əvvəlində Azərbaycanda Sovet İttifaqının saxlanması ilə bağlı referendum keçirilsə də, Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Naxçıvanda belə bir referendum keçirilmədi. Bütün bunlar müstəqillik yolunda atılan ilk addımlar idi. Digər tərəfdən, bu addımlar onu göstərir ki, ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin banisidir [28, s.122].

Yeni müstəqillik əldə etmiş Azərbaycan Respublikası çox mürəkkəb tarixi şəraitdə fəaliyyətə başlamışdır. Beləliklə, 1991-1993-cü illərdə Azərbaycan böyük problemlərlə və itkilərlə üzləşdi. Müstəqillik əldə edəndən iki il sonra xalqımız onu yenidən itirmək təhlükəsi qarşısında idi. Bir tərəfdən, Ermənistan silahlı qüvvələrinin təcavüzü nəticəsində ilk Qarabağ müharibəsi baş verdi, digər tərəfdən isə, o vaxt başda dövlət olmaqla səriştəsiz insanların düzgün siyasəti, ölkə daxilində siyasi fikir ayrılıqları, separatçı hərəkatlar qaçılmaz olaraq müstəqilliyin itirilməsi ilə hədələdi. Bu dövrü təxminən iki mərhələyə bölmək olar: birinci mərhələ 1991-ci ilin oktyabr ayından 1992-ci ilin yayına qədər olan dövr idi. Bu, buraxılmış imkanlar dövrü idi. Çünki o vaxt Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü baş vermişdi və azərbaycanlılar öz əcdadlarının ərazisindən çıxarılmışdılar. 1992-ci ilin may ayında Şuşa və Laçın rayonlarının işğalı çox böyük itki idi.

Hakimiyyəti ələ keçirən Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin (AXCP) Partiyası - "Müsavat" qrupu ölkəni uçuruma saldı. 1993-cü ilin aprelində Kəlbəcər rayonu işğal olunandan sonra Dağlıq Qarabağla Ermənistan arasında coğrafi əlaqə yaranmışdır. Azərbaycanda o vaxt baş verən proseslərin dekriminallaşdırılması ölkəni parçaladı. Ölkədə iqtisadi böhran idi. Korrupsiya və rüşvətxorluq öz pik nöqtəsinə çatıb, sənaye demək olar ki, iflic vəziyyətdədir. O vaxt hökumət yalnız öz maraqlarını təmin etməyə çalışırdı. Ölkəni qanunsuz silahlı qruplaşmalar idarə edirdi.

AXCP-Müsavat qrupunun səriştəsiz fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan dövlət müstəqilliyini cəmi bir il ərzində itirmək həddinə gəlib çatıb. Tarix təkrarlanmalı idi. 1918-ci ildə aldığımız müstəqillik iki il sonra, 1920-ci ildə itirildi. Bu dəfə də

biz iki ildən sonra yenidən uduzmağa çox yaxınıq. Amma eyni zamanda Heydər əliyev Azərbaycan xalqının iradəsinə hörmət edirdi. O çətin dövrlərdə Azərbaycan böyük dövlət xadimi və vətənpərvər olduğu zaman inkişaf dövrünə qədəm qoymuşdur. İlk növbədə, qanunsuz silahlı birləşmələr tərkisilah edildi. Ordu quruculuğunda mühüm addımlar atılmışdır. Dövlətin təməli qoyulmuş və sabitliyə nail olunmuşdur. 1994-cü ildə Azərbaycan və Ermənistan arasında Qarabağ münaqişəsi ilə əlaqədar dekriminallaşmanın atəşi dayandırılmasına dair saziş imzalanıb. 1995-ci ildə müstəqil Azərbaycanın Konstitusiyası qəbul edilmişdir. Ölkəmizdə ciddi siyasi islahatlar aparılmışdır. Heydər əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanda aparılan siyasi islahatlar demokratiyanın inkişafına və insan hüquqlarının qorunmasına yönəlib. Çünki ölkəmiz haqqında dünyada heç bir məlumat yox idi.

20 sentyabr 1994-cü ildə Heydər əliyevin təşəbbüsü ilə "Əsrin müqaviləsi" imzalanmışdır. Bu müqavilənin imzalanması ölkəmizin güclənməsinə və dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiyasına yol açdı. "Əsrin Konvensiyası"nın imzalanması mərasimində çıxış edən ölkə lideri Heydər əliyev bildirib: "Bu müqavilə imzalandıqdan sonra biz dünyaya bir daha göstəririk ki, Azərbaycan Respublikası suveren hüquqlara malikdir, xalqımız isə öz sərvətinə malikdir. Biz bu sazişi imzalamaqla Azərbaycan Respublikası ilə dünyanın inkişaf etmiş ölkələri, onların böyük şirkətləri arasında əlaqələr yaradırıq və Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatında, sərbəst bazar iqtisadiyyatında iştirak etməsini ayrı-seçkilik edirik. Biz bu müqaviləni imzalayarkən dünyaya bir daha göstərəcəyik ki, Azərbaycan Respublikası demokratik və hüquqi dövlətdir" [3].

Hazırda Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin strateji aspektləri və variantları aşağıdakı nüfuzlu faktorlarla müəyyən edilir:

Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü, tarixi və mədəni irsimizin böyük bir hissəsini əhatə edən Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü, Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzü, etnik təmizləmə, bir milyona yaxın azərbaycanlı qaçqının və yerli qaçqınların hüquqlarının kobud şəkildə pozulması, ermənilərin

məhv edilməsi Azərbaycanın təhlükəsizliyinin və xarici siyasətinin tənzimlənməsində mühüm rol oynamışdır.

Eyni zamanda, Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpası kimi global proseslərlə bağlı beynəlxalq münasibətlər sistemi köklü şəkildə dəyişməyə başlayıb və son iki onilliyin hadisələri göstərir ki, sistem hələ də rəqabətə tab gətirir. Dövlətlər müxtəlif, bəzən də ziddiyyətli xarici siyasət məqsədləri güdürlər. Moderna, "bipolyarlıq" və "çoxqütblülük" anlayışlarının münaqişə nəticəsində yaranmış dünya nizamının ziddiyyətli qavranılması dünyanın müxtəlif yerlərində siyasi və iqtisadi nüfuz uğrunda rəqabəti bərpa edib. Əgər bu rəqabət davam etsə, bu, global və regional təhlükəsizlik mühitinə mənfi təsir göstərəcək.

Strateji coğrafi mövqeyi, - Azərbaycanın Coğrafi mövqeyi böyük strateji əhəmiyyətə malikdir. Onun Şərq-Qərb və Şimal-Cənub inkişaf etməkdə olan nəqliyyat və enerji dəhlizlərində yerləşməsi onu əsas ticarət yollarının kəsişməsində ölkənin enerji və infrastruktur Mərkəzi edir. Ölkənin belə bir mərkəzə çevrilməsinin vacib şərti Azərbaycanın coğrafi mövqe kimi üstünlüklərindən tam istifadə edilməsidir.

Azərbaycanın zəngin təbii sərvətləri-zəngin təbii sərvətləri təkcə ölkənin çiçəklənməsi, xalqın rifahı üçün deyil, həm də respublikanın milli təhlükəsizliyinin, siyasi müstəqilliyinin və suverenliyinin möhkəmləndirilməsi üçün mühüm amildir. Xəzər dənizində zəngin karbohidrogen ehtiyatlarının inkişaf etdirilməsi və dünya bazar günü onun tətbiqi sonradan "Azərbaycanın enerji strategiyası"adlandırılan siyasətin əsas elementinə çevrilib. Ulu öndər Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu və Prezident İlham Əliyevin uğurla həyata keçirdiyi bu strategiya Azərbaycanın xarici siyasətinin təməl daşıdır.

Bu mərhələdə beynəlxalq aləmdə təhlükəsizliyə təhdid və təhdidlərlə çıxış edən dövlət subyektləri: beynəlxalq terrorçu qruplar, hərbi, separatçı hərəkatlar, etnik və dini ekstremizm, mütəşəkkil cinayətkar şəbəkələr, o cümlədən qeyri-leqal miqrasiya, narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi və insan alveri, kütləvi qırğın silahlarının yayılması təhlükəsi altında təxribatlar, kritik enerji və nəqliyyat

infrastrukturu, kiberhücumlar, son illərin hadisələri, bu amillər qlobal və regional vəziyyətə əhəmiyyətli təsir göstərir.

Məsuliyyət və dekriminallaşma - Azərbaycanın tarixi hər şeydən əvvəl müxtəlif regional dövlətlər arasında gedən müharibədir və həqiqi müstəqillik uğrunda uzun sürən mübarizədir. Bu " irs " Azərbaycandan dünya birliyinin fəal və məsuliyyətli üzvü olmağı və kiçik ölkələrin suverenliyinə və hüquqlarına təminat verə biləcək beynəlxalq mexanizmlərin möhkəmləndirilməsinə kömək etməyi tələb edir. Məsuliyyət kökləri müxtəlif dinlərin, dünyagörüşlərin, etnik qrupların, dekonstruksiyaların xalqlarının geniş birgəyaşayışı kimi Azərbaycanın xarakterik xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Azərbaycan dərin tarixi köklərə malik dünyəvi müsəlman ölkəsidir, etnik və dini tolerantlıq baxımından sözün əsl mənasında unikaldir. 1918-ci ildə Azərbaycanın müsəlman Şərqində ilk demokratik respublika elan edilmişdir. Əsrlər boyu burada müsəlmanlar, xristianlar və yəhudilər dinc yanaşı yaşamışlar. Mədəniyyətlər arasında körpü rolunu oynayan Azərbaycan bu dəyərlərin beynəlxalq birliyin rifahı naminə irəliləməsinə görə məsuliyyət hiss edir.

Azərbaycan dövlət suverenliyinə bərabər prinsipə əsaslanan müstəqil xarici siyasət aparır. Şəffaflıq və proqnozlaşdırıla bilmək Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas cəhətləridir. Bütün ölkələrlə dostluq və qarşılıqlı faydalı ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətləri inkişaf etdirən Azərbaycan öz regionunda və onun hüdudlarından kənarda dinc yanaşı yaşamasına və mehriban qonşuluğa kömək etməkdə çox maraqlıdır. Ölkəmiz beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə əsaslanan xarici siyasət aparır və bu siyasət indiki beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminin təməl daşındır. Azərbaycanın başqa dövlətlərlə münasibətlərində əsas prinsiplər bütün dövlətlərin suverenliyi, ərazi bütövlüyü və daxili işlərinə qarışmamaqdır. [10, s.49-64].

Çoxşaxəli əməkdaşlıq və münasibətlər. Azərbaycan Respublikası azad bir dövlət kimi BMT, Avropa Şurası (AŞ), ATƏT, slam əməkdaşlıq Təşkilatı (İKT), Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) və s. daxil olmaqla bəzi beynəlxalq təşkilatların üzvüdür. Azərbaycan NATO, Avropa İttifaqı (Aİ) kimi bəzi təşkilatlarla əməkdaşlıq edir və terrorla mübarizə koalisiyası çərçivəsində fəaliyyətini davamlı

olaraq inkişaf etdirir. Azərbaycan Respublikası bu regional təşkilatlarda və təşəbbüslərdə iştirak etməklə özünə məxsus milli maraqlarının qayğısına qalır. Azərbaycan - BMT. Azərbaycan Respublikası öz xarici siyasətində 1992-ci il tarixindən bəri üzvü olduğu BMT-ni müstəsna əhəmiyyətə malik universal beynəlxalq qurum hesab edir. Bu baxımdan, BMT Təhlükəsizlik Şurasının Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi ilə bağlı qəbul etdiyi qətnamələri, BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlığının azərbaycanlı qaçqın və qaçqınların vəziyyətinin qismən yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş yardımlarını qeyd etmək olar. Bundan əlavə, Azərbaycanın UNESCO, UNICEF və BMT-nin digər ixtisaslaşmış qurumları ilə əməkdaşlığı diqqətə layiqdir. Azərbaycan 2012-2013-cü illər üzrə BMT Təhlükəsizlik Şurasının qeyri-daimi üzvü seçilmişdir. 2020-ci ildə BMT Baş Assambleyasının 75-ci Sessiyası çərçivəsində keçirilən Yüksək Səviyyəli İclasda prezident İlham Əliyevə həm Azərbaycanın dövlət başçısı, həm də Qoşulmama Hərəkatının sədri olaraq çıxış etmişdir.

Azərbaycan - İÖT. Azərbaycan 1991-ci ildə İslam Konfransı Təşkilatına (2011-ci ildən İÖT) üzv olduqdan sonra bu təşkilatın fəal üzvü olub. İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı Ermənistanı təcavüzkar kimi tanıyan və pisləyən ilk beynəlxalq təşkilatdır. İÖT-in bu həyati vacib məsələ ilə bağlı aydın və ədalətli mövqeyi qurumla əlaqələrin inkişafı üçün əlverişli zəmin yaradıb.

Azərbaycan-ATƏT. Azərbaycan Respublikasının 1992-ci ildə üzv olduğu Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı Avropa qitəsinin bütün ölkələrini əhatə edən yeganə təşkilatdır. Azərbaycan Respublikası təşkilatın əsas sənədlərinə - ATƏM-in Helsinki Yekun Aktına (1992), Paris Xartiyasına və Avropa Təhlükəsizlik Xartiyasına (1999) qoşulmuşdur. Azərbaycan ATƏT ilə demokratikləşmə sahəsində də əməkdaşlıq edir. Bura seçkilərin müşahidəsi, ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Haqları Bürosunun həyata keçirdiyi layihələr və s. aiddir.

Azərbaycan - AŞ. Azərbaycan Respublikası 2001-ci ildən üzv olduğu Avropa Şurası ilə əməkdaşlıq edərək milli qanunvericiliyinin yüksək beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması istiqamətində addımlar atır. Belə ki, Azərbaycan

milli qanunvericiliyin demokratikləşdirilməsinə töhfə verən Avropa Şurasının Venesiya Komissiyası ilə sıx əlaqələr qurmuş, Avropa Şurasının əsas sənədləri olan İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi haqqında Konvensiya və onun protokollarını 15 aprel 2002-ci ildə ratifikasiya etmişdir. AŞ-nın 2014-cü ildə Vyanada keçirilmiş 124-cü Sessiyasında AŞ Nazirlər Komitəsinə Sədrlik Avstriyadan Azərbaycana keçmişdir.

Azərbaycan-Aİ. Azərbaycan Respublikasının Avropa İttifaqı ilə əlaqələri TASİS, TRASEKA və başqa proqramlar çərçivəsində inkişaf edir. Azərbaycan ilə Avropa İttifaqı arasında 1996-cı ildə imzalanmış Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi 1999-cu ildə qüvvəyə minmişdir. 2004-cü ildə Avropa İttifaqının şərqə doğru genişlənməsi ilə Azərbaycan Cənubi Qafqaz ölkəsi kimi “Geniş Avropa” təşəbbüsü çərçivəsində Aİ-nin “Yeni Qonşuluq Siyasəti”nə daxil edilmişdir. Bu isə ölkəmizlə Avropa İttifaqı arasında gələcək əməkdaşlıq üçün zəmin yaradır və bu əməkdaşlığı keyfiyyətə yeni səviyyəyə qaldırır [8, s.91-94].

Azərbaycan-NATO. 1994-cü ildə Azərbaycan NATO-nun “Sülh naminə tərəfdaşlıq” proqramına qoşulmuş və həmin dövrdən Azərbaycanın Avroatlantik məkanda təhlükəsizliyinin əsas elementlərindən biri olan NATO ilə əməkdaşlıq uğurla inkişaf edir. Planlaşdırma və Baxış Prosesi və Fərdi Tərəfdaşlıq Proqramı çərçivəsində Azərbaycanın hərbi qulluqçuları Kosovoda NATO-nun rəhbərlik etdiyi sülhməramlı əməliyyatlarda iştirak ediblər.

Azərbaycan-GUAM. Gürcüstan, Ukrayna, Azərbaycan və Moldovanın tərkibində GUAM-ın transregional qrupunun qurucu üzvlərindən biri olan Azərbaycan bu təşkilat vasitəsilə onun və başqa iştirakçı dövlətlər üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlər üzrə səylərini birləşdirməyi qarşısına məqsəd qoymuşdur. Bunlara siyasi əməkdaşlıq, münaqişələrin sülh yolu ilə həlli və separatizmlə mübarizə, sülhün qorunması üzrə əməkdaşlıq, səmərəli və təhlükəsiz nəqliyyat dəhlizlərinin inkişafı üzrə əməkdaşlıq, Avropa və transatlantik təşkilatlarla əməkdaşlıq, qarşılıqlı fəaliyyət və iqtisadi əməkdaşlıq daxildir.

Azərbaycan-MDB. 1993-cü ildən MDB-nin üzvü olan Azərbaycan öz müstəqilliyini möhkəmləndirməyə və təşkilat çərçivəsində mehriban qonşuluq

zonası yaratmağa çalışır. MDB, həmçinin ətraf mühitin mühafizəsi, elmi və mədəni əməkdaşlıq, insan alveri və cinayətkarlığa qarşı mübarizə məsələləri üzrə əlaqələndirici qismində çıxış edir.

1993-cü ildə ümumilli liderimiz Heydər Əliyevin prezident seçkilərindən sonra Azərbaycanın müstəqilliyinin və suverenliyinin möhkəmləndirilməsi üçün uğurlu strategiyanın həyata keçirilməsinə başlanılıb ki, bu da xalqın firavanlığının və ölkənin davamlı inkişafının zəminidir. Müstəqil Azərbaycanın müasir memarı və yaradıcısı, ümumilli liderimiz Heydər Əliyev dövlət təsisatlarını təkmilləşdirmiş, bu qədər zəruri xarici əlaqələri genişləndirmiş, kompleks enerji strategiyasını həyata keçirmiş və ölkənin uzunmüddətli inkişafının əsasını qoymuşdur. Azərbaycan dövlətinin möhkəmləndirilməsi istiqamətində ulu öndər Heydər Əliyevin strategiyası indi onun layiqli varisi Prezident İlham Əliyev tərəfindən də uğurla davam etdirilir.

1.2. Müasir xarici siyasət strategiyasının fundamental prinsip və istiqamətlərinin formalaşdırılmasında ümummilli lider Heydər Əliyevin yeri və rolu

Tarixi təcrübədən məlumdur ki, hər bir ölkənin inkişafının, dünya cəmiyyətində layiqli yer tutmasının əsas amillərindən biri xalq tərəfindən lider olaraq seçilən şəxsin fərdi keyfiyyətlərindən asılıdır. Bu baxımdan lider amili ölkənin böyük və ya kiçik olmasından və iqtisadi potensialından asılı olmayaraq ölkənin hərtərəfli çiçəklənməsini müəyyən edir.

Ötən əsrin son onilliyində müstəqilliyin bərpasından sonra Azərbaycan Sovet İttifaqının dağılması ilə əlaqədar iqtisadi və sosial problemlərlə üzləşdi. İlk illərdə lazımi infrastrukturun olmaması, hakimiyyətdə olan, həmçinin tez-tez dəyişən şəxslərdə olan idarəetmə bacarığının aşağı olması, ənənəvi planlı iqtisadiyyatdan yeni iqtisadi mərhələyə keçid vəziyyəti daha çox çətinləşdirdi. Əlbəttə ki, bunların hamısı əhalinin rifah formasında əks olundu və həyat səviyyəsinin sürətli şəkildə aşağı düşməsinə, sosial problemlərin böyüməsinə səbəb oldu. Azərbaycan geniş

təbii sərvətlərə, zəruri elmi və insan potensialına nail olsa da, iqtisadi və sosial vəziyyət gündən-günə pisləşirdi [37, s.59-67].

Sovet İttifaqının dağılmasından sonra, Azərbaycanın birinci prezidenti Ayaz Mütəllibovun (1991-1992) dövründə xarici siyasətdə rəhbər prinsip demək olar ki, yalnız Rusiya ilə əlaqələr yaratmaq kimi görünürdü. A.Mütəllibov iqtisadi artıma və Dağlıq Qarabağ münaqişəsində uğura yalnız Rusiya yönümlü xarici siyasət yürütməklə nail oluna biləcəyi fikrini qəbul edirdi. O dövrdə ölkənin siyasi elitasının əsas axını keçmiş sovet kadrlarından ibarət olduğundan, bu, Rusiya ilə birləşmənin ilkin seçimini formalaşdırdı.

Azərbaycanın demokratik yolla seçilmiş ilk prezidenti Əbülfəz Elçibəy (1992-1993) və onun sədrlik etdiyi AXC partiyasının üzvləri müstəqillik hərəkatının davamçıları idi. Onlar hökumətdə çox az və ya heç təcrübəsi olmayan, əsasən millətçi düşüncəli ziyalılardan idilər. Elçibəyin və onun partiyasının yüksəlişinə baxmayaraq, siyasi səhnədə 1990-cı ildə keçirilən ilk çoxpartiyalı qanunvericilik seçkilərindən sonra parlamentdə çoxluğa sahib olan sovet dövründən qalan kadrlar üstünlük təşkil edirdi. Bu zaman xarici siyasətdə əsas məsələ Azərbaycanı Rusiyadan uzaqlaşdırmaq, Türkiyə ilə möhkəm əlaqələr qurmaq məqsədi daşıyan millətçilərin pantürkist ideologiya ilə hakimiyyətə gəlməsini əks etdirirdi. Onlar A.Mütəllibovdan fərqli olaraq, qərbyönümlü xarici siyasət yeridir, Qərbin dəstəyini qazanmaq üçün Türkiyənin təsir və yardımına əl atırdılar.

Bu dövrdə dövlətin nəinki siyasi, həmçinin iqtisadi mənzərəsi də ağır vəziyyətdə idi. Ölkə iqtisadiyyatında 1991-1994-cü illərdə orta hesabla ÜDM 16,5% azalmış, xüsusilə sənayedə tənəzzül tendensiyası müşahidə edilirdi. Ölkənin istehsal gücünün 2/3 hissəsi demək olar ki, itirilmiş, istehsal sahələrinin çökməsi nəticəsində işsizlik nisbəti artmışdı.

Belə bir şəraitdə sovet dövründə etmiş olduqlarına görə adı ölkəmizin tarixinə qızıl hərflərlə yazılmış ümummilli liderimiz Heydər Əliyev Azərbaycanı daxili və xarici təhlükələrdən qoruya bilən, onun əsl müstəqilliyini bərpa edən, bazar iqtisadiyyatına sürətli keçidi təmin edən yeganə şəxs idi. Nəticədə, 1993 -cü il tarixində xalqın arzusu ilə ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev azad

Azərbaycan dövlətinin qurucusu oldu, eyni zamanda sərbəst bazar münasibətlərinə əsaslanan milli iqtisadiyyatın təşkilinə başladı. Azərbaycanın iqtisadi sahədə qısa müddət ərzində əldə etdiyi böyük uğurlar, bu sahədə uğurlu idarəetmənin nəticəsi idi.

Prezident Heydər Əliyevin dövründə Azərbaycanın xarici siyasəti pragmatik xarakter almışdı ki, bu da o zaman qərbyönlü mövqe tutmaq, Rusiyadan iqtisadi və ya siyasi asılılıqdan qaçmaq demək idi. Bu, daha çox enerji siyasətində özünü büruzə verdi, Azərbaycanın beynəlxalq bazarda müstəqil oyunçu kimi nüfuzunu gücləndirmək məqsədi son nəticədə Qərb ölkələri ilə daha sıx münasibətlərə gətirib çıxardı. ABŞ enerji layihələrinin reallaşmasına siyasi dəstək verməklə bu inkişafda əsas rol oynadı. H.Əliyev üçün Azərbaycanın uzunmüddətli inkişafını təmin etməyin yeganə yolu Rusiyadan yan keçmək idi. Onun xarici siyasət komandası sovet mənşəli olmasına baxmayaraq, nisbətən qərbyönlü təfəkkürlü fiqurlardan ibarət idi.

Ümummilli lider Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra xalqın təkidli tələbi ilə siyasi sabitlik əldə edildi, atəşkəs əldə olundu; Ölkədə genişmiqyaslı iqtisadi islahatlara başlanıldı. Nəticədə ölkənin maliyyə vəziyyəti sabitləşdi, iqtisadiyyata qoyulan investisiyaların həcmi ildən-ilə artdı, insanların rifahı yüksəldi.

Bu dövrdə qəbul olunmuş qanunların, normativ-hüquqi sənədlərin əsas məqsədi ölkənin iqtisadi bazasının möhkəmləndirilməsi, bazar iqtisadiyyatının təşkili, dövlət idarəçiliyinin inkişaf etdirilməsi, vətəndaşların sosial və iqtisadi haqlarının daha da möhkəmləndirilməsi idi.

Heydər Əliyev 1970-1980-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının mövcud sənaye potensialının banisidir. Ulu öndər Heydər Əliyev 1993-cü ildə yenidən hakimiyyətə gəldikdən sonra Azərbaycan iqtisadiyyatının lokomotivi olan neft-qaz sənayesinin dirçəldilməsi istiqamətində tədbirlər görməyə başladı. [20, s.111-119].

1994 -cü il tarixindən başlayaraq həyata keçirilən yeni neft strategiyası, Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasında və Heydər Əliyevin qətiyyətli

siyasəti nəticəsində ölkəyə xarici investisiyaların cəlb edilməsində həlledici rol oynadı.

Azərbaycanın dünya iqtisadi sisteminə və ölkənin enerji təhlükəsizliyinə integrasiyası 20 sentyabr 1994-cü ildə 8 ölkəni təmsil edən 11 transmilli neft şirkəti ilə "Əsrin Müqaviləsi"nin imzalanması əsasında qurulmuşdur. Azərbaycan, böyük neft şirkətləri ilə müqavilə imzalamış, geniş miqyasda Avropa, MDB ölkələri arasında ilk ölkə oldu. Xəzər dənizində beynəlxalq əməkdaşlığın əsası qoyuldu.

1996 Bakı-Novorossiysk, 1999 Bakı-Supsa boru kəmərlərinin istismarı, Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft kəmərinin inşasına dair müqavilənin imzalanması, Azərbaycan neftinin dünya bazarına çıxarılması üçün ixrac marşrutlarının şaxələndirilməsinə nail olundu.

Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəməri Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı neft yatağından hasil edilən xam neftin beynəlxalq bazarlara nəqli üçün nəzərdə tutulmuş beynəlxalq layihədir. BTC boru kəməri marşrutunun uzunluğu 1767 km-dir ki, bunun da 443 km-i Azərbaycan, 248 km-i Gürcüstan, 1076 km-i Türkiyəni əhatə edir. Boru kəmərinin layihə müddəti 40 il, ötürmə qabiliyyəti isə sutkada 1 milyon barel neftdir.

Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti (SOCAR) BTC layihəsində neft şirkətlərinin konsorsiumu olan BTC Şirkətində 25 faiz pay sahibi olan xüsusi təyinatlı törəmə şirkəti AzBTC Co vasitəsilə iştirak edir. AzBTC Co da daxil olmaqla iştirakçılar 30 faiz kapital komponentini maliyyələşdirmişlər, qalan 70 faiz çoxtərəfli maliyyə institutları, ixrac kredit agentlikləri və kommersiya banklarından cəlb edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 iyul 2002-ci il tarixli 739 nömrəli Sərəncamına uyğun olaraq 2002-ci ildən Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) neft kəməri layihəsində Azərbaycanın payını maliyyələşdirir. Bakı-Tbilisi- Azərbaycan Respublikasının Heydər Əliyev adına Ceyhan Əsas İxrac Boru Kəməri Layihəsi, 1 fevral 2007-ci il tarixinə BTC-də Azərbaycanın payının maliyyələşdirilməsinə 298 milyon manat yönəldilib.

25 may 2005-ci ildə BTC-nin Səngəçal terminalında Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə prezidentləri Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) neft kəmərinin Azərbaycan hissəsini rəsmi olaraq açmışlar. BTC neft kəmərinin rəsmi açılışı 13 iyul 2006-cı ildə Türkiyənin Ceyhan şəhərində Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstan prezidentləri tərəfindən baş tutub.

Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri Heydər Əliyev neft strategiyasının ən böyük nailiyyətidir. Vaxtilə bəziləri bu kəmərin reallaşacağına inanmasalar da, onu əfsanə adlandırırsalar da, ulu öndər əmin idi ki, layihə qalib gələcəkdir. Bu gün hamı bilir və etiraf edir ki, əgər Heydər Əliyevin dünyagörüşü, alicənablığı olmasaydı, Bakı-Tbilisi-Ceyhan olmazdı. Ona görə də təsadüfi deyil ki, bu kəməri Heydər Əliyevin adını.

Elə həmin vaxt ulu öndərin təşəbbüsü ilə Azərbaycan qazının Qərbi bazarlarına nəqlini təmin etmək üçün Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin inşasına başlanıldı.

Neft-qaz sahəsi ilə yanaşı, neft maşınqayırmasının inkişafı və onun əvvəlki nüfuzunun bərpaı Heydər Əliyevin diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu istiqamətdə həyata keçirilən ən mühüm tədbirlərdən biri 2001-ci ildə tərkibində 17 Zavod və 4 elmi-tədqiqat institutu olan "Azneftkimyamaş" Səhmdar Cəmiyyətinin yaradılması oldu.

Dövlət Neft Fondu mənfəət neftinin satışı yolu ilə vəsaitlərin səmərəli idarə olunmasını, bu vəsaitlərin mühüm sosial və iqtisadi layihələrin həyata keçirilməsinə ayrılmasını təmin etmək məqsədi ilə 1999-cu ildə yaradılmışdı. Dövlət Neft Fondunun fəaliyyəti Heydər Əliyevin sitatına əsaslanır: "Neft Azərbaycanın ən böyük sərvəti olub, xalqa, özü də tək-cə indiki nəsllə deyil, həm də gələcək nəsillərə mənsubdur". Əsas məqsədi neft-qaz gəlirlərinin səmərəli idarə edilməsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, Dövlət Neft Fondunun fəaliyyəti və bu sahədə şəffaflığın qorunması nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən yüksək qiymətləndirilir.

Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi sosial-iqtisadi siyasətin vacib istiqamətlərindən biri də infrastrukturun inkişafı idi. Beynəlxalq və tranzit

dəhlizlərinin və yolların, rayonlararası, şəhər və rayon yol-nəqliyyat infrastrukturunun bərabər inkişafı, milli nəqliyyat sisteminin dünya kommunikasiyasına sürətli integrasiyası həyata keçirilən nəqliyyat siyasətinin diqqət mərkəzində idi.

"Böyük İpək Yolunun" yenidən qurulması üzrə Beynəlxalq Konfrans 1998 -ci ilin sentyabrında Bakıda Avropa İttifaqının bəzi strukturlarının iştirakı və dəstəyi ilə uğurla təşkil edildi. Tədbir 32 ölkənin nümayəndələrini əhatə edirdi. TRASEKA-Avropa-Qafqaz-Asiya tranzit dəhlizinin inkişafına dair Beynəlxalq Nəqliyyat haqqında Əsas Çoxtərəfli Saziş 8 sentyabr 1998-ci ildə Avropa və Asiyanın 12 ölkəsi tərəfindən imzalanmışdır [40, s.310-315].

Bununla yanaşı, Azərbaycan 2005-ci ildə Şimali Avropa - Rusiya - Xəzər dənizi - Azərbaycan - İran - İran körfəzi - Hindistan marşrutunu əhatə edən "Şimal-Cənub" Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizi haqqında Sazişə qoşuldu. Dəhlizin yaradılmasında əsas məqsəd Rusiyaya, Şimali və Qərbi Avropaya gedən yüklərin çatdırılma müddətini azaltmaqdan ibarət idi.

Ulu öndər gələcək iqtisadi inkişafın özəl sektordan asılı olduğunu vurğulayırdı: "Bizim strateji xəttimiz sahibkarlığın inkişafı, sərbəst iqtisadiyyata yol verilməsi, bazar iqtisadiyyatının yaradılmasıdır". Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi və onun rəhbərliyi ilə uğurla həyata keçirilən strategiya, sahibkarlığın sistemli inkişafı tədbirləri, dövlət tənzimlənməsinin liberallaşdırılması, dövlətlə iş adamı arasında münasibətlərin qurulması ilə xarakterizə olunur.

Sahibkarlığın inkişafı üçün qəbul edilən dövlət proqramları bu sahənin inkişafında mühüm rol oynadı, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı dövlət tədbirlərini Azərbaycanın iqtisadi siyasətinin prioritetlərindən birinə çevirdi. Bu proqramlar çərçivəsində iqtisadiyyatın və sahibkarlığın tarazlaşdırılması istiqamətində mühüm tədbirlər həyata keçirilmiş, sahibkarlıq sisteminə dövlət tərəfindən maliyyə dəstəyi verilmişdir.

Sahibkarlıq infrastrukturunun formalaşdırılması istiqamətində əhəmiyyətli tədbirlər görülmüş, sahibkarlara lazımi texniki yardım göstərən strukturlar

(məsləhət, məlumat xidmətləri və s.) yaradılmışdır. Dövlət səviyyəsində iş adamları üçün vergi yükünü azaltmaq üçün konkret addımlar atıldı. Beləliklə, gəlir və əlavə dəyər vergisi dərəcələri, icbari sığorta haqqı azaldılmış, kiçik sahibkarlıq subyektlərinin bir hissəsinə vahid vergi tətbiq edilmişdi [50, s.57-62].

2002 -ci il Heydər Əliyevin yerli və xarici iş adamları ilə aprelin -may aylarında biznesin inkişafı sahəsində keçirdiyi görüşlərlə əlamətdar oldu. Sahibkarlığa ən yüksək səviyyədə dövlət dəstəyinin və ölkədə işgüzar mühitin yaxşılaşdırılması üçün Avqust-Sentyabr aylarında imzalanmış bəzi vacib Fərman və Sərəncamların daha bir təsdiqini verən bu görüşlər, sahibkarlığın inkişafında yeni bir mərhələ yaratdı.

Dövlət idarəçiliyinin böyük mütəxəssisi olan Heydər Əliyev iqtisadi islahatların, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin zəruriliyini, bu yolda çətinlikləri aydın görürdü. Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin qanunvericilik bazası yaradıldı və Ulu Öndərin rəhbərliyi ilə müvafiq dövlət proqramları təsdiq edildi. Dövlət proqramlarında nəzərdə tutulan özəlləşdirmənin əsas məqsədləri, özəl mülkiyyət və təsərrüfat subyektləri üçün sərbəst rəqabət prinsipləri əsasında özünü tənzimləyən bazar iqtisadiyyatı mühitinin qurulması, bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun olaraq iqtisadiyyatın strukturunun yenidən qurulması idi.

Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti olduğu dövrdən etibarən vətəndaşların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsini, yoxsulluğun azaldılmasını siyasətinin əsas məqsədi kimi müəyyən etmişdir. Həyata keçirilən bu tədbirlər nəticəsində 1996-cı ildə sosial göstəricilərin dinamikasında müsbət tendensiyalar, mükəmməl, ədalətli, hüquqi, iqtisadi və sosial təminat sisteminin yaradılması imkanları, sosial tədbirlərin, xüsusən də sürətli həyata keçirilmə imkanlarının qorunmasını təmin etmək imkanları müşahidə edildi.

Dahi siyasətin aparıcı siması Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasətinin memarıdır. Bu siyasətin əsas məqsədi dünya iqtisadiyyatında layiqli yer tutmaq, beynəlxalq təşkilatlar və xarici ölkələrlə qarşılıqlı maraq prinsipinə əsaslanan səmərəli əməkdaşlıq qurmaqdır. Ulu Öndərin çox sayda xarici səfərləri, əhəmiyyətli ikitərəfli və beynəlxalq müqavilələr və sənədlər, uğurlu neft

diplomatiyası, beynəlxalq və regional təşkilatlarda görülən zəhmətli işlər ölkənin inkişafının sürətlənməsinə töhfə verdi.

BMT, Avropa Birliyi, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, həmçinin Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Asiya İnkişaf Bankı, İslam İnkişaf Bankı ilə səmərəli əməkdaşlıq əlaqələri, Qara Dəniz Ticarət və İnkişaf Bankı və başqa beynəlxalq maliyyə qurumları və bu əlaqələrin hüquqi bazası Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə təmin edilmişdir. Ölkəmiz qısa müddət ərzində böyük uğurlara imza atdı və dövlət başçısının həyata keçirdiyi islahatlar sayəsində, Azərbaycan yeni forma və məzmunlu bir inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu.

Azərbaycanın pragmatik xarici siyasətinin əsasları 1990-cı illərin əvvəllərində mərhum prezident Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş və bu gün bu, Azərbaycanın brendinə, yəni “çoxvektorlu” və ya “balanslaşdırılmış” xarici siyasət strategiyasına çevrilmişdir. Bəlkə də o zaman inanmaq çətin olardı ki, Azərbaycan bir-birilə rəqabət aparan həm regional, həm də xarici aktorların maraqları arasında düzgün tarazlıq yarada biləcək. Buna baxmayaraq, Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş və hər kəslə öz milli maraqları əsasında ünsiyyət qurmağın faydalarını dərk etməkdən irəli gələn bu çoxşaxəli xarici siyasət kursu o vaxtdan Azərbaycan üçün uğurlu xarici siyasət kursu olaraq qalır.

Azərbaycanın çoxvektorlu xarici siyasəti onun müstəqil dövlət quruculuğu prosesində əsas uğurlarından birinə çevrilib. Azərbaycanın balanslaşdırılmış və çoxvektorlu xarici siyasət lehinə seçimini tam başa düşmək üçün əhalisinin əksəriyyəti müsəlman olan və regional güclər arasında yerləşən müstəqil postsovet respublikası olmanın reallıqlarını, çətin durumlarını və perspektivlərini dərk etmək lazımdır. Ermənistanla otuz ildən artıq davam edən ərazi münaqişəsi ilə yanaşı, Azərbaycanın xarici siyasəti də onun qlobal, Avro-Atlantik, İslam və başqa regional və subregional qurumlarla əməkdaşlığa açıq olması ilə formalaşmış və ona təsir edib.

Türkiyə ilə münasibətlər həm qardaşlıq, həm də pragmatik müstəvidə inkişaf edirdi. “Bir millət iki dövlət” devizi Türkiyə ilə Azərbaycan Respublikası

arasındakı yaxın münasibətlərin əsas təməl daşına çevrildi. Azərbaycan Respublikası ilə diplomatik əlaqələr yaradan və 1991-ci ildə onun müstəqilliyini ilk tanıyan qardaş Türkiyə dövləti müstəqilliyinin ilk illərində Azərbaycanın əsas müttəfiqinə çevrildi və xarici siyasət məsələlərində, xüsusən də Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi ilə bağlı mövqeyində bunu davam etdirdi. Buna görə də Azərbaycanın İkinci Qarabağ Müharibəsində qələbə qazanması üçün Türkiyənin siyasi dəstəyi zəruri idi. Qeyd olunan üçtərəfli bəyannamə ilə yaradılmış Birgə Sülhməramlı Monitorinq Mərkəzində türk hərbiçilərinin olması Türkiyənin bu məsələdə mövqeyini daha da gücləndirmiş və regionun ümumi təhlükəsizlik arxitekturasına təsirini sabitləşdirmişdir.

1990-cı illərdən Azərbaycan həm də Avropa və Avro-Atlantik qurumlarla tərəfdaşlıq əlaqələri qurmaqla məşğuldur. Azərbaycanın 1999-cu ildə Aİ ilə Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişləri (TƏM) imzalaması və 1992-ci ildə ATƏT-ə üzv olması, 1994-cü ildə NATO-nun Sülh Naminə Tərəfdaşlıq Proqramına (NATO SNT) və 2001-ci ildə Avropa Şurasına qoşulması, ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycanı dünya arenasına çıxarmaq və qərblə əməkdaşlığı artırmaq söylərinin nəticəsi idi. Azərbaycan heç vaxt Avro-Atlantika institutlarına tam inteqrasiya etmək arzusunu və ya planını açıq şəkildə bildirməsə də, iştirak, islahatlar və aktiv töhfələr vasitəsilə özünü davamlı olaraq Qərb institutlarının fəal və etibarlı tərəfdaşı kimi göstərmişdir.

Bakı-Tbilisi-Ceyhan və Bakı-Tbilisi-Ərzurum və ya Cənub Qaz Dəhlizi, Avropa bazarlarına çıxan neft və qaz kəmərləri kimi iddialı enerji və infrastruktur layihələri üçün ABŞ və Aİ-nin dəstəyini cəlb etməklə, İran və Ermənistandan yan keçmək və bununla da potensial enerji marşrutu kimi Rusiyanın yeganə dominantlığını aradan qaldırmaq, ulu öndərin son dərəcə milli əhəmiyyət kəsb edən məsələlərlə bağlı uzaqgörən siyasət aparmaq və Qərblə etibarlı tərəfdaşlıq əlaqələri qurmaq bacarığından xəbər verir.

Bundan başqa, 11 sentyabr 2001-ci il ABŞ-a hücumlardan sonra Azərbaycanın əhəmiyyəti özünün strateji coğrafi mövqeyində, eləcə də ABŞ-a

havadan uçmaq icazəsi verməklə Qərb müttəfiqlərinə antiterror əməliyyatlarının başlanmasına və aparılmasına kömək etmək istəyində özünü göstərdi.

Azərbaycanın NATO ilə əlaqələri SNT proqramı (1994), Planlaşdırma və Analiz Prosesi (1997) və Fərdi Tərəfdaşlıq üzrə Əməliyyat Planı (2004) çərçivəsində öz əksini tapmışdır. Bu proqramlar çərçivəsində ayrı-ayrı ölkələrin ikitərəfli əməkdaşlıq üçün uyğun fəaliyyət növlərini seçməsi mümkündür; bunlara təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlıq, müdafiə və təhlükəsizlik sektorunda islahatlar, mülki fəvqəladə vəziyyətin planlaşdırılması, elm və ətraf mühit daxildir. Azərbaycan NATO-nun Kosovadakı sülhməramlı əməliyyatlarına (KFOR), Beynəlxalq Təhlükəsizliyə Yardım Qüvvələrinə (ISAF) və Əfqanıstanda Qətiyyətli Dəstək Missiyasına (RSM) əhəmiyyətli maliyyə töhfələri verib.

Azərbaycan NATO ilə kəşfiyyat və təhlillərin paylaşılmasını, milli antiterror təlim imkanlarının gücləndirilməsini və s. nəzərdə tutan NATO-nun Terrorizm üzrə Tərəfdaşlıq Fəaliyyət Planında (PAP-T) iştirak edir. O, həmçinin Müdafiə Təhsilinin Təkmilləşdirilməsi Proqramı (DEEP) və Sülh və Təhlükəsizlik Naminə Elm (SPS) proqramları çərçivəsində NATO-nun Avro-Atlantik Fəlakətlərə Cavab Koordinasiya Mərkəzi (EADRCC) ilə işləyir və minalarla bağlı Tərəfdaşlıq Birlikdə Fəaliyyət Təşəbbüsü və NATO Etimad Fondu layihələrində iştirak edir.

NATO ilə bu praktiki tərəfdaşlığa baxmayaraq, Azərbaycan heç vaxt Alyansla daimi assosiasiyada olmaq niyyətini bildirməyib. Onun NATO ilə əlaqələri geniş spektrli müvafiq sahələr üzrə yaxşı tərəfdaşlıq və praktiki müdafiə əməkdaşlığı səviyyəsində qalıb. Ümummilli lider Heydər Əliyevin apardığı uğurlu xarici siyasətinin hazırda da davam etdirilməsində hazırkı ölkə prezidenti İlham Əliyevin əməyi və səyləri danılmazdır. Onun rəhbərliyi ilə həyata keçirilən düşünülmüş, ehtiyatlı, operativ və qətiyyətli, uzaqgörən siyasətə əsasən, hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatında və siyasətində əvvəlki illər kimi uğurlu nəticələr əldə edilmişdir [6, s.190-200].

2012-2013-cü illərdə BMT Təhlükəsizlik Şurasının qeyri-daimi üzvü seçilməsi və daha sonra 120 müxtəlif üzvü birləşdirən Qoşulmama Hərəkətinə sədrliyi ilə Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzu və təbliğatı daha da güclənib. 2011-ci

ildən təşkilata tamhüquqlu üzv olan Azərbaycanın 2019-2022-ci illər üçün BMT-dən sonra ikinci ən böyük belə quruma sədrlik etməsi, həmçinin Azərbaycanın Türk Şurasına sədrliyi və s. proseslər son vaxtlar ölkəmizin həm global, eləcə də regional əhəmiyyətli məsələlərdə fəal rol oynadığının göstəricisidir [16, s.29-36].

Azərbaycan milli maraqlarının qiymətləndirilməsindən və müxtəlif geosiyasi aləmlərlə qarşılıqlı əlaqədə tarazlıq tapmaqdan irəli gələn çoxvektorlu xarici siyasətini ardıcıl şəkildə davam etdirir. Ölkə özünü bütün siyasi və hərbi bloklardan və integrasiya təşəbbüslərindən bərabər məsafədə saxlamaq istəyən balanslaşdırılmış və çoxşaxəli xarici siyasət yoluna qədəm qoyub. Azərbaycan regional qonşuları ilə mehriban qonşuluq münasibətlərinin inkişaf etdirilməsinə və tərəfdaşları ilə qarşılıqlı münasibətlərdə düzgün balansın yaradılmasına üstünlük verən pragmatist xarici siyasəti dəstəkləyir.

Beləliklə, Azərbaycanın xarici siyasətinin uğuru onun bir çox istiqamətlərə baxa bilməsində və beynəlxalq münasibətlərdə artan global rolunu mənimsəyə bilməsində, pragmatik tərəfdaşlıq, türk mənşəli, tolerantlıq və dinlərarası dialoq diyarı olmasındadır. Bu incə balanslaşdırma aktı onun çoxvektorlu xarici siyasətinin mahiyyətini təşkil edir ki, bu da çox güman ki, gələcəkdə ölkəmizin dünya siyasətində daha vacib aktora çevrilməsində mühüm rol oynayacaq.

1.3. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində balanslaşdırılmış strategiya: uğurlar və perspektivlər

Bu gün ümummilli liderin layiqli davamçısı prezident İlham Əliyev ölkəmizin uğurlu inkişafını inamla davam etdirir və son 19 il ərzində cəmiyyətin mütləq əksəriyyətinin rəğbətini və etibarını qazanmışdır. Ötən əsrin sonlarında baş verən proseslər və dövrün reallıqları sübut etdi ki, Heydər Əliyevin siyasi kursunun qoyduğu sülh, sabitlik və tərəqqi yolunun alternativini yoxdur.

Ötən dövr Azərbaycanın bütün sahələrdə sürətli inkişafı, ölkəmizin bölgədə və dünyada mövqeyinin möhkəmlənməsi ilə əlamətdar oldu. Azərbaycan dövlətinin milli maraqlarının qorunması müstəqilliyimizin daha da

möhkəmlənməsi və vətəndaş razılığı bəyan edilməsi üçün əsas idi. Prezident İlham Əliyevin apardığı siyasət Azərbaycanın müttəfiqlərinin və dostlarının sayını artırdı. Ölkəmiz beynəlxalq aləmdə mövqeyini möhkəmləndirdi. Regional və global təşəbbüslər Azərbaycanın dünyada imicini gücləndirməklə yanaşı, bölgədə əməkdaşlığın inkişafına xidmət etdi.

Prezident İlham Əliyevin dinamik rəhbərliyi altında Azərbaycan güclü regional siyasi və iqtisadi tərəfdaşlığı inkişaf etdirmək üçün təsirli siyasətini davam etdirmişdir. Bu baxımdan, bütün bölgənin xeyrinə regional ittifaqlar qurmağın eksponent olaraq artmasına səbəb olan bəzi faktorları vurğulamaq vacibdir. Məsələn, müasir dövrdə Azərbaycanın geosiyasi və strateji mövqeyi, Dağlıq Qarabağ bölgəsi ilə bağlı vahid mövqeyi, effektiv struktur və beynəlxalq siyasət islahatları, iqtisadi təşəbbüs, sülhməramlı missiyalarda iştirakı bütün dünyada yüksək qiymətləndirilmişdir[58, s.106-114].

2008-ci il iyulun 7-də Azərbaycan diplomatik nümayəndəlikləri rəhbərlərinin 3-cü konfransında Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyev demişdir ki, "...Xarici siyasət taktikamız fəal olmalıdır...". Azərbaycan Beynəlxalq münasibətlər sistemində iştirak edən bütün dövlətlərin ölçüsündən, hərbi gücündən və iqtisadi gücündən asılı olmayaraq, suveren bərabərliyi prinsipinə əsaslanan müstəqil xarici siyasət aparır.

Şəffaflıq və proqnozlaşdırılma Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas xüsusiyyətləridir. Azərbaycan bütün ölkələrlə dostluq, qarşılıqlı faydalı və çoxtərəfli münasibətlərin inkişafı yolu ilə öz regionunda və onun hüdudlarından kənarda sülh şəraitində və mehriban qonşuluq münasibətlərinin möhkəmlənməsində maraqlıdır.

Azərbaycan Prezidentinin apardığı balanslaşdırılmış xarici siyasət Azərbaycanı dünyanın ən tələbkar dövlətlərindən birinə çevirib. Prezident İlham Əliyevin uzaqgörən strategiyası Azərbaycanı bütün regional mövzularda həlledici söz sahibi olan müstəqil bir dövlətə çevirib. Bu gün regionda heç bir strateji əhəmiyyətli layihə Azərbaycanın rəyi nəzərə alınmadan həyata keçirilə bilməz.

Azərbaycan lideri xarici siyasət strategiyasını belə ifadə edib: *“Bizim diplomatiyamız hücum diplomatiyası olmalıdır, milli maraqlarımız tam təmin olunmalıdır”*. Məhz bu yanaşma sayəsində Prezident İlham Əliyevin diplomatik söyləri nəticəsində Azərbaycanla əməkdaşlıq edən ölkələrin sayı xeyli artıb. Bu gün Azərbaycanın dünyanın 160 ölkəsi ilə diplomatik əlaqələri var.

1993-cü ildən Azərbaycanda dövlət quruculuğu yalnız milli maraqlara uyğun həyata keçirilir. İlham Əliyevin sədrliyi ilə Azərbaycan diplomatiyasının ən mühüm vəzifələrindən biri Dağlıq Qarabağ üstündə Ermənistan ilə Azərbaycan arasında münaqişənin ölkəmizin ərazi bütövlüyü, suverenliyi və sərhədlərinin toxunulmazlığı əsasında həll edilməsi olmuşdur. Siyasi iradə və düşünülmüş xarici siyasət nəticəsində ölkəmizin mövqeyi nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlar və dünya birliyi tərəfindən qəbul edilmişdir. Nəticədə, 14 may 2008-ci il tarixində BMT Baş Məclisinin 62-ci sessiyası "Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərində vəziyyət"adlı mühüm qətnamə qəbul etmişdir. Bu fakt təsdiqlənib. Dağlıq Qarabağ üstündə Ermənistanla Azərbaycan arasında münaqişə Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində həll olunmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan diplomatiyasının uğuru təkcə BMT ilə deyil, digər nüfuzlu təşkilatlarla, o cümlədən ATƏT, İslam Konfransı Təşkilatı, Avropa Şurası, NATO və başqa təşkilatlarla da sıx münasibətlər yaratmağa imkan vermişdir.

NATO-nun 19-20 noyabr 2010-cu il tarixli Lissabon sammitinin yekun bəyannaməsi Azərbaycan da daxil olmaqla, region ölkələrinin ərazi bütövlüyünü, müstəqilliyini və suverenliyini dəstəkləmiş və münaqişələrin bu prinsiplərə uyğun həllinin vacibliyini vurğulamışdır. Avropa Parlamentinin "Aİ-nin Cənubi Qafqaz üçün strateji ehtiyacları" adlı qətnaməsi Dağlıq Qarabağın və ətraf ərazilərin işğalını təsdiqləyib. Qətnamədə həmçinin Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycanın işğal olunmuş bütün ərazilərindən çıxarılması və qaçqınların və qaçqınların daimi evlərinə qayıtması çağırışı da nəzərdə tutulurdu.

2012-2013-cü illərdə BMT Təhlükəsizlik Şurasının qeyri-daimi üzvlüyünə seçkilərdə 155 ölkənin dəstəyi ilə Azərbaycan Respublikasının 24 oktyabr 2011-ci il tarixli qələbəsi ölkəmizə böyük etimad əlaməti olmuşdur. Ölkəmizin

müstəqilliyinin 20 ili ərzində belə böyük uğurlara nail olunması Azərbaycan prezidentinin apardığı uğurlu xarici siyasətin məntiqi nəticəsidir. Respublikamız BMT-nin Cənubi Qafqazda və Mərkəzi Asiyada ilk qeyri-daimi üzvü, habelə MDB-nin ikinci qeyri-daimi üzvü olmuşdur.

Prezident İlham Əliyev Azərbaycanın BMT Təhlükəsizlik Şurasına seçilməsini tarixi qələbə adlandırdı və dedi: "müstəqilliyin iyirminci ildönümü ilə üst-üstə düşən bu qələbə ölkəmizin uğurlu inkişafından xəbər verir. Biz ədaləti və beynəlxalq hüququ müdafiə edəcəyik və biz bu prinsipə lap əvvəldən sadıq".

Azərbaycan prezidentinin xarici siyasəti xalqımızın maraqlarının reallaşmasına və müstəqil dövlətimizin inkişafına əsaslanır. Eyni zamanda, ölkənin milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ən mühüm vəzifələrdən biridir. Digər dövlətlərin suverenliyinə və ərazi bütövlüyünə hörmət edilməsi və onların daxili işlərinə qarışmamaq Azərbaycanın başqa dövlətlərlə münasibətlərinin əsas prinsipləridir. Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas prioritetlərindən biri beynəlxalq terrorizmə qarşı fəal mübarizə və kütləvi qırğın silahlarının yaradılmasıdır. Bu sahədə ölkəmiz çoxtərəfli və ikitərəfli cərəivədə beynəlxalq əməkdaşlıqda iştirak edir. Beynəlxalq terrorizmlə mübarizə ilə bağlı bütün beynəlxalq sənədlərə qoşulan Azərbaycan bu sahədə mütəmadi olaraq məlumat mübadiləsi aparır və müvafiq hesabatlar hazırlayır. Bizim sülhməramlılarımız Kosovo, İraq və Əfqanıstanda beynəlxalq birliyin digər üzvlərinin əsgər və zabitləri ilə yan-yanı xidmət etmişlər. İnkişaf etmiş ölkələrin liderləri, o cümlədən nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların nümayəndələri beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizədə Azərbaycanın fəaliyyətini yüksək qiymətləndirirlər. Politoloqlar bunu Prezident İlham Əliyevin uğurlu xarici siyasətinin prioritetlərindən biri hesab edirlər. Transmilli cinayətkarlığa və İnsan Alverinə Qarşı Mübarizə region ölkələri ilə, həmçinin BMT, ATƏT və başqa beynəlxalq təşkilatlar cərəivəsində əməkdaşlığın gündəliyində əsas məsələdir.

Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü və sponsorluğu ilə Bakı Humanitar Forumunda hazırlanmış tövsiyə və təkliflər multikulturalizmin konseptual inkişafında mühüm rol oynayır və bu tövsiyələr beynəlxalq təşkilatlar, dövlətlər və tədqiqat mərkəzləri tərəfindən ciddi şəkildə öyrənilir və tətbiq edilir. Azərbaycan

öz fəaliyyəti ilə bütün dünyada sülhün bərqərar olmasına və milli, dini, mədəni və irqi müxtəliflik kontekstində sivilizasiyalararası dialoqun möhkəmlənməsinə mühüm töhfə verir.

Bizim çoxmədəniyyətli siyasətimiz çərçivəsində Azərbaycan diplomatiyasının yeni istiqamətləri, o cümlədən mədəni və humanitar diplomatiya yaranmışdır. Azərbaycanın uğurlu xarici siyasət strategiyası ölkəmizin xarici ölkələrlə iqtisadi əməkdaşlıq sahəsində layiqli tərəfdaş kimi tanınmasını təmin etmişdir. Artıq enerji təhlükəsizliyinə tam təminat verən ölkəmiz bir sıra Avropa ölkələri ilə bu sahədə global layihələrin həyata keçirilməsi istiqamətində uğurlu addımlar atır. Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminə qoşulması ilə müstəqil dövlət kimi ölkənin sosial-iqtisadi, siyasi məsələlərinin və təhlükəsizlik məsələlərinin tənzimlənməsində böyük nailiyyətlər əldə edilmişdir. Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft kəmərinin, Bakı-Tbilisi-ərzurum boru kəmərinin mifdən reallığa çevrilməsi, Bakı-Tbilisi-Qars-Axalkalaki dəmir yolunun və başqa iri layihələrin icrası dünyanın diqqətini Azərbaycana cəlb etmişdir. Dünyanın ən qüdrətli ölkələrinin və ən iri korporasiyaların iştirak etdiyi bu layihələr ölkəmizin iqtisadi qüdrətini daha da artırmışdır.

İlham əliyev və onun başçılıq etdiyi Azərbaycan da regionda barışdırıcı rol oynayırlar. Bütövlükdə, Azərbaycan ABŞ və Rusiya ilə balanslaşdırılmış münasibətləri dəstəkləməklə regionda geosiyasi maraqların optimal balansına nail olur. Prezident İlham əliyev bu məsələ ilə bağlı mövqeyini aşağıdakı kimi ifadə etdi: *“Bizim Rusiya ilə uzunmüddətli münasibətlərimiz var və qonşuyuq. Ona görə də bizim Rusiya ilə münasibətlərimiz çoxşaxəlidir və demək olar ki, bütün sahələri əhatə edir. ABŞ ilə əməkdaşlığımızın əsas istiqamətləri terrorizmlə mübarizə, enerji təhlükəsizliyi və bir sıra digər sahələrdir. Hər iki ölkənin Azərbaycanla bağlı siyasəti, o cümlədən bizim bu ölkələrlə bağlı siyasətimiz həmişə sabit və proqnozlaşdırıla bilən olub. Hər iki ölkə ilə strateji əhəmiyyətli əlaqələrimiz var. Düşünürəm ki, ABŞ və Rusiyanın Azərbaycana qarşı siyasəti sabit qalacaq və mənim yüksək vəzifəli şəxslər, Rusiya prezidenti, ABŞ-ın milli təhlükəsizlik*

müşaviri və Rusiya xarici işlər naziri ilə son təmaslarım göstərir ki, hər iki ölkə bu strateji əlaqələri nəzərdən keçirir”.

Beləliklə, İlham əliyevin müəyyənləşdirdiyi və idarə etdiyi uğurlu xarici siyasət strategiyası Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə nüfuzunun artmasına, dövlətimizin etibarlı tərəfdaş kimi tanınmasına və regionumuz və regionumuz üçün mühüm layihələrin təşəbbüskarı kimi tanınmasına gətirib çıxarmışdır. beynəlxalq birlik. Bütün bunlar İlham əliyevin təcrübəli diplomat kimi ustalığını göstərir.

Son illər Prezident İlham əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan keyfiyyətcə yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Heç bir fors-major vəziyyət Prezident İlham əliyevin prinsipial və qətiyyətli mövqeyinə, ardıcıl qərarlarına və sarsılmaz iradəsinə təsir göstərə bilməz. Bu fakt özünü dünyanın bütün ölkələrini əsarət altına alan pandemiya covid-19 ilə qlobal mübarizə kontekstində tam şəkildə büruzə verdi. Prezident İlham əliyevin üç sahədə covid-19 epidemiyasına qarşı mübarizə üzrə strategiyası (həyat və sağlamlığın qorunması; sosial müdafiənin təmin edilməsi; iqtisadi fəaliyyətin inkişafı), Azərbaycan bu ümumi fəlakətin yaratdığı itkiləri minimuma endirə biləcək ölkələr sırasındadır. Bu fakt dəfələrlə Dünya Səhiyyə Təşkilatının rəhbərliyi səviyyəsində tanınıb və Azərbaycan bu baxımdan nümunəvi dövlət kimi qeyd edilib.

2020-ci ilin aprelində Türkdilli Dövlətlərin əməkdaşlıq Şurasının və 2020-ci ilin aprelində Prezident İlham əliyevin təşəbbüsü ilə Qoşulmama Hərəkatının əlaqə qrupunun zirvə görüşləri milli, regional və qlobal səviyyədə pandemiya qarşı birgə mübarizə olub. Son tədbirdə Prezident BMT-nin Baş Assambleyasının xüsusi sessiyasının keçirilməsini təklif edib ki, bu da covid-19 pandemiyasından irəli gələn qlobal təhlükəyə qarşı beynəlxalq səviyyədə səylərin birləşdirilməsi və gücləndirilməsinə xidmət edəcək. Prezidentin təşəbbüsü ötən ilin mayında Nyu-Yorkda Qoşulmama Hərəkatının əlaqələndirilməsi İdarəsində müzakirə olunub, yekdilliklə dəstəklənib və BMT-nin Baş katibinə Qoşulmama hərəkatı adından müraciət etmək qərara alınıb. Sonra, mayın 13-də Prezident İlham əliyev BMT-nin Baş katibinə Qoşulmama Hərəkatının rəhbəri kimi müraciət edib. Bu xahiş əsasında BMT-nin Baş katibi üzv dövlətlərə mayın 28-də BMT Baş

Assambleyasının əsas Nizamnaməsinin 20-ci maddəsinə uyğun olaraq növbədənəkar iclasını çağırmağı təklif edib. Azərbaycan prezidentinin bu təşəbbüsü BMT Baş Assambleyasının 130-dan çox üzvü tərəfindən açıq şəkildə dəstəklənmişdir. Qoşulmama Hərəkatının 120 üzvü ilə yanaşı, bu ölkələr sırasına Avropa İttifaqının, Asiyanın, Afrikanın və Latın Amerikasının aparıcı ölkələri də daxildir. Beynəlxalq rezonans almış Prezident İlham Əliyevin təşəbbüsü Azərbaycan dövlətinin sözünün dünyada əhəmiyyətini və əhəmiyyətini müəyyən edən həlledici amilin onun lideri, Prezident İlham Əliyevin ali nüfuzu olduğunu təsdiq etdi. Beynəlxalq ictimaiyyətin pandemiya qarşı mübarizədə beynəlxalq səylərin birləşdirilməsinin qeyd-şərtsiz dəstəklənməsi covid-19 və dünyada birliyin, həmrəyliyin və məsuliyyətin möhkəmləndirilməsi təşəbbüsləri Azərbaycan dövlətinin nüfuzunun və minnətdarlığının nə qədər yüksək olduğunu bir daha göstərdi. çox yüksək. Fəal səylər sayəsində dünya ölkələrinin pandemiya qarşı iqtisadi, sosial, humanitar və xüsusilə tibb sahələrində əməkdaşlığı keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoyub və nəticədə çoxdan gözlənilən COVID-19-a qarşı peyvənd hazırlanıb. Eyni zamanda, bu peyvəndin dünyanın hər bir ölkəsi üçün mövcudluğunu təmin etmək çox vacibdir. Bu realıqda pandemiya zamanı dövlətlərin geosiyasi ambisiyalarından əl çəkməmələri və hətta sərhədlərin bağlanması iqtisadi təzyiq elementi kimi istifadə etmələri çox təəssüf doğurur. Şübhəsiz ki, bütün bunlar və başqa çox mühüm məsələlər Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə BMT Baş Assambleyasının 2020-ci il dekabrın 3-də keçirilən xüsusi sessiyasının gündəliyinə daxil edilib.

Prezident İlham Əliyevin strategiyasında dövlət sərhədlərinin bərpası prioritet məsələdir. İlham Əliyev Azərbaycanın dövlət sərhədlərini bərpa edən, 30 illik işğala son qoyan, Qarabağa azadlıq, əmin-amanlıq və firavanlıq gətirən qalib liderdir. “Qarabağ Azərbaycandır və nida işarəsi” deyən İlham Əliyevin strategiyası sayəsində indi “Qarabağ Azərbaycandır” reallığa çevrilib.

Azərbaycan Prezidenti tarixi qələbə qazandı, bu qələbəni hələ də ağılla dərk etmək çətindir. Dünya siyasətini müəyyən edən imperialist güclərin təzyiqlərinə baxmayaraq, biz torpaqlarımızı işğaldan azad etdik, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü

bərpa olundu. Lakin hərbi-siyasi, diplomatik və sosial-iqtisadi amillər dərindən hesablanarkən, bu qələbənin əldə olunması dəqiqliklə planlaşdırılıb və həyata keçirilib. Bu fəaliyyətin əsas istiqamətləri müstəqil iqtisadi siyasət yeritməklə siyasi müstəqilliyi təmin etmək, iqtisadi resursların səmərəliliyini təmin etməklə iqtisadiyyatla sosial təminat arasında tarazlığın yaradılması, ölkədə yeni innovativ istehsal sahələrinin yaradılması olmuşdur. Ordu quruculuğuna və hərbi sənayeyə xüsusi diqqət yetirildi, paralel olaraq yeni nəsil vətənpərvər ruhda tərbiyə olunurdu. İndiki qlobal şəraitdə müasir virtual reallıqlar çərçivəsində milli ruhun, milli kimliyin qorunub saxlanması ən mühüm vəzifələrdən biri idi.

İlham Əliyev xarizmatik, rəşadətli, təminatçı, müasir liderdir. Onun fenomeni beynəlxalq münasibətləri, hərbi-taktiki və siyasi-ictimai prosesləri, eləcə də ölkənin xarici və daxili siyasətini, milli təhlükəsizliyini və iqtisadi rifahını müəyyən edən liderlik keyfiyyətlərini təcəssüm etdirir. Prezident İlham Əliyevin Vətən Müharibəsi illərində dünya mediası və televiziyası qarşısında yeni ideyalarla dolu hərbi-strateji, siyasi-ideoloji, diplomatik-taktiki paradigmalardan ibarət çıxışlarının hər biri ayrıca elmi araşdırma mövzudur. Lider-diplomatın bu müsahibələri Vətən Müharibəsi illərində mühüm rol oynayıb və fənlərarası tədqiqat obyektinə çevrilməlidir.

Belə ki, Prezident İlham Əliyev 2003- cü ildə qarşıya qoyduğu və bəyan etdiyi strateji hədəflərə çatmaq üçün həm beynəlxalq, həm də ölkədaxili müstəvidə məqsədyönlü , ardıcıl , düşünülmüş siyasət həyata keçirmiş , “ güclü dövlət ” konsepsiyası əsasında həyata keçirilmişdir.

Prezident İlham Əliyevlə bərabər, onun xanımı Mehriban Əliyeva da ölkənin siyasi və ictimai həyatında fəal iştirak edərək, bir çox müasir qadınlar üçün nümunədir. Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, UNESCO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri kimi Mehriban Əliyeva Azərbaycanı yeni yüksəliş yoluna çıxardı, ölkəni bir çox qələbələrə apardı və Prezident İlham Əliyevə Azərbaycanı uğurlu inkişaf yoluna çıxarmaqda dəstək verdi. Müxtəlif dövlətlərin geosiyasi və iqtisadi maraqlarının kəsişməsində o, öz iddialı şəxsiyyəti ilə bu missiyanın öhdəsindən layiqincə gəlir. Azərbaycan xalqı

Azərbaycanın ictimai həyatındakı köklü dəyişikliklərin gündəlik həyatında əks olunduğunu görə bilər. Onların birgə söyləri ilə əhalinin rifahı yaxşılaşır; əmək haqqı, pensiya və sosial müavinətlər artır.

Bu müsbət tendensiya təkcə Azərbaycanın daxili siyasətində deyil, digər ölkələrlə yaxşı münasibətlərin qurulmasında da aydın görünür. Hazırda Azərbaycan xarici siyasət maraqlarına uyğun olaraq müxtəlif ölkələrlə səmimi və dostluq münasibətləri saxlayır.

İdman sahəsindəki fəal iştirakı və aparıcı rolu ölkədə gənclər arasında sağlam həyat tərzinin təbliğinə əhəmiyyətli töhfə vermişdir. Azərbaycan Gimnastika Federasiyasının prezidenti vəzifəsini tutan Mehriban Əliyeva gənclərə gözəl nümunə göstərmişdir. Dünyanın bir çox gənclərinin hökumətlərinə olan inamlarını itirdikləri və küçələrdə etiraz aksiyalarına başladıkları dövrdə, Azərbaycanda gənclər hökumətin siyasi inkişafında fəal iştirak edirlər.

Heydər Əliyev Fondu

Mehriban Əliyevanın rəhbərlik etdiyi Heydər Əliyev Fondu Parisin, Romanın, Vatikanın, Berlinin, Londonun, Varşavanın və dünyanın digər paytaxt şəhərlərində sərgilərə, mədəni və başqa yüksək səviyyəli tədbirlərə ev sahibliyi edərək, Azərbaycanın və onun zəngin ənənələrinin təbliğinə əvəzsiz töhfələr vermişdir.

Mehriban Əliyeva mədəniyyət sahəsində ardıcıl və fokuslanmış işlər görür. Xüsusilə, Avropa Parlamentinin qərargahında, Afinada, Kannda Azərbaycan mədəniyyəti günlərinin keçirilməsi, Fransada Azərbaycan Mədəniyyəti Mərkəzinin açılışı və müxtəlif şəhərlərdə Azərbaycanın görkəmli tarixi şəxsiyyətlərinin abidələrinin ucaldılması bu fəaliyyətlər arasında mühüm yer tutur. Uzun müddətdir diqqət mərkəzində olan Azərbaycan, Mehriban Əliyevanın yüksək təşkilatçılıq qabiliyyəti sayəsində mötəbər və nüfuzlu tədbirləri uğurla təşkil etmişdir. Azərbaycan mədəniyyətini onun hüdudlarından kənarda təbliğ edir. Azərbaycan Mədəniyyət Fondu 1995-ci ildə Mehriban Əliyevanın təşəbbüsü ilə yaradılıb. Londonda təşkil edilən "Azərbaycanda Müasir İncəsənət" sərgiləri, Paris və Berlin, eləcə də dünyanın müxtəlif şəhərlərində təşkil olunan "Azərbaycan - tolerantlıq

məkanı" adlı foto sərgiləri Azərbaycanın müasir incəsənətinin bütün dünyada tanıtılması baxımından əhəmiyyət kəsb etmişdir [2, s.300].

Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyeva qaçqınların mənzil, təhsil və sağlamlıq problemlərinə xüsusi diqqət yetirir və bu sahədə mühüm işlər görür. Heydər Əliyev Fondu yarandığı gündən etibarən Azərbaycan həqiqətləri, Ermənistanın ölkəyə təcavüzü və Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin mahiyyəti haqqında beynəlxalq ictimaiyyətə məlumat verilməsinə xüsusi önəm vermişdir. Heydər Əliyev Fondunun vitse-prezidenti Leyla Əliyeva Xocalı faciəsi ilə bağlı həqiqətləri bütün dünyada yayır.

Mehriban Əliyevanın ölkəmizin ictimai-siyasi həyatındakı fəaliyyəti Azərbaycan qadınının ən gözəl xüsusiyyətlərini özündə təcəssüm etdirir. Bu humanizm və nəciblik missiyasıdır. Mehriban Əliyeva təkcə böyük ictimai -siyasi xadim deyil, həm də yüksək humanist bir insandır.

Milyonlarla insanın müharibə və münaqişələrdən əziyyət çəkdiyi dünyada yaşayırıq. Bu mənfi fonda Azərbaycan Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında aparılan uğurlu daxili və xarici siyasət sayəsində sabitlik və təhlükəsizlik adasına bənzəyir. Azərbaycan həm də həqiqi tolerantlıq nümunəsidir, mədəniyyətlər və sivilizasiyalar arasında dialoq üçün geniş bir platformadır.

Prezident İlham Əliyev və Birinci vitse-prezident Mehriban Əliyeva həyatlarını ölkənin və vətəndaşlarının firavanlığına həsr etmiş, ölkəmizin inkişafı üçün böyük səylər göstərmişlər. Mehriban Əliyeva nümunəvi siyasi və ictimai xadim, ağılı, gözəlliyi və lütfü ilə milyonlarla həmvətənin sevgisini qazanmış gözəl və qayğıkeş qadındır.

Belə bir deyim var: "Keçmişə hörmət et, gələcəyi yarat". Mehriban Əliyeva bu kəlame sadıq qalaraq Azərbaycanın Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin zəngin irsinin öyrənilməsi və milli dövlətçilik ideyalarının gələcək nəsillərə çatdırılması üçün yaradılmış Heydər Əliyev Fonduna uğurla rəhbərlik edir. Bu səbəblərə və danılmaz faktlara görə Mehriban Əliyeva Prezident İlham Əliyevlə birlikdə ölkə tarixində əvəzolunmaz mövqe tutur [47, s.100-106].

II FƏSİL. YENİ MİNİLLİKDƏ AZƏRBAYCANIN QLOBAL SİYASİ SƏHNƏDƏ MÖVQEYİ: XARİCİ SİYASƏTİN ƏSAS PRİORİTETLƏRİ

2.1. Azərbaycan Respublikasının region dövlətlərilə münasibətləri, qarşılıqlı əməkdaşlıq çərçivəsində həyata keçirilən istiqamətlər

1993-cü ildə ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ilə əsas xarici siyasət prinsiplərinin və istiqamətlərinin formalaşması başladı. Onun başlatdığı xarici siyasət strategiyası ölkəni qaçılmaz çöküşdən xilas etmək, ərazi bütövlüyünü bərpa etmək və gələcək inkişafını müəyyənləşdirmək məqsədi daşıyırdı [30, s.29].

Bu cür xarici siyasət ölkənin beynəlxalq aləmdəki mövqeyini tamamilə dəyişdi. Beynəlxalq təcriddən xilas olmaq, balanslaşdırılmış xarici siyasət aparmaq, qlobal iqtisadiyyata integrasiya etmək, ölkənin iqtisadi potensialını xarici siyasət mövqelərini möhkəmləndirmək, xaricdə yaşayan azərbaycanlıların birgə konserti təşkil etmək və nəticədə ölkəni bölgənin iqtisadi güc mərkəzinə çevirmək bu strategiyanın konseptual sütunları idi [51, s.266].

Məhz bu siyasətin nəticəsidir ki, Azərbaycan yeni minillikdə də xarici siyasət sahəsində əhəmiyyətli dərəcədə uğurlar qazanmağa davam etdi və hazırda da etməkdədir. Prezident İlham Əliyev ölkəmizin bu bölgədə özünəməxsusluğunu nəzərə alaraq balanslaşdırılmış və çoxvektorlu xarici siyasət yürütməkdədir. İkinci mərhələni formalaşdıran və bu gün də belə davam edən təməl prinsiplər bunlar idi. Azərbaycan ikinci mərhələdə strateji seçimini etdi və bu seçimin davamlılığı və ardıcılığı uğurunun əsas səbəbi oldu.

Balanslaşdırılmış xarici siyasət, çoxvektorlu əməkdaşlıq, bərabərhüquqlu münasibətlər, etibarlı tərəfdaşlıq və pragmatik siyasi kurs Heydər Əliyevin uzaqgörən strategiyasının müstəqil dövlət konsepsiyasına tətbiqinin nəticəsi olan azad siyasət Prinsipinin əsasını qoymuşdur.

Müasir dövrdə Azərbaycan dünyanın və regionun bir sıra nüfuzlu dövlətləri və o cümlədən, bir sıra beynəlxalq və regional təşkilatlarla əməkdaşlıq edir. Azərbaycan ayrı-ayrı xarici dövlətlərlə ikitərəfli münasibətlərə xüsusi diqqət yetirir

ki, bu da özünün çoxtərəfli əlaqələri, o cümlədən qonşu dövlətlərlə münasibətləri ilə məntiqi vəhdət yaradır.

Azərbaycanın müstəqilliyini ilk tanıyan və indiyə qədər bizim mövqeyimizi dəstəkləyən Türkiyə Cümhuriyyəti ilə münasibətlər çox əhəmiyyətlidir. Etnik, mədəni və linqvistik cəhətdən sıx bağlı olan iki ölkə arasında ikitərəfli münasibətlər hazırda strateji əməkdaşlıq çərçivəsində genişlənir və dərinləşir. Azərbaycan və Türkiyənin regionda geosiyasi və iqtisadi hadisələrin inkişafına, transregional iqtisadi layihələrin reallaşdırılmasına münasibəti, həmçinin Ankaranın Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həlli istiqamətində səyləri, həmçinin Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli üçün görülmə tədbirlər iki ölkə arasında əməkdaşlığın tam uyğunluğunu və keyfiyyətini nümayiş etdirir [41, s.302].

1991-2003-cü illərdə Azərbaycan ilə Almaniya arasında münasibətlər dinamik inkişaf etmişdir. İki ölkə arasında münasibətlərin inkişafı hamar olub. Bu illər ərzində münasibətlərin maddi əsasları möhkəmlənmişdir. Azərbaycana Alman texnologiyası gətirildi. Alman investisiyaları və Alman texnologiyalarının tətbiqi ölkədə iqtisadi islahatların uğurla həyata keçirilməsinə kömək edən xarici amillərdən birinə çevrilmişdir. Almaniya Azərbaycana regionda və Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində mühüm ölkə kimi baxırdı. Azərbaycanın Almaniya üçün strateji əhəmiyyətini artıran amillər Azərbaycanın Şərqlə Qərb arasında əlverişli mövqeyi, müsəlman aləmində mühüm ölkə kimi əhəmiyyəti, iqtisadi inkişafı və Cənubi Qafqazda sabitlik üçün potensialı, habelə Avropanın mühüm rol oynamaq istəyi olmuşdur. enerji təhlükəsizliyində rol. İki ölkə arasında elmi-texniki və mədəni-humanitar əlaqələr də genişlənmişdir.

Rusiyanın Cənubi Qafqazda güclü təsirini nəzərə alaraq, Azərbaycanın xarici siyasətində böyük əhəmiyyət kəsb edən yerlərdən birini məhz Rusiya Federasiyası ilə münasibətlər tutur. Regionda gərginliyin azaldılması və mehriban qonşuluq mühitinin yaradılması üçün səylər göstərən Azərbaycan Rusiya ilə iqtisadi, siyasi, sosial və mədəni sahələrdə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın daha da yaxşılaşdırılmasının tərəfdarıdır. Bu cür konstruktiv mövqenin nəticəsidir ki,

burada görünən müsbət meyillərdən, ilk növbədə, prezidentlərin qarşılıqlı səfərlərində ifadə olunan münasibətlərin “istiləşməsindən”, Azərbaycanla Rusiya arasında bölünməyə dair razılaşmadan danışmaq olar. Xəzər dənizinin milli sektorlara bölünməsi, o cümlədən hər iki tərəfin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi daxil olmaqla, müxtəlif sahələri əhatə edən əməkdaşlıq haqqında müqavilə bu münasibətlərin təməli daşıdır.

Qeyri-neft məhsullarının ixracında Rusiyanın xüsusi payı var. Rusiyanın Cənubi Qafqaz regionunda ticarətinin 45%-i Azərbaycanın payına düşür. İki ölkə arasında qarşılıqlı sərmayə qoyuluşu sahəsində müsbət dinamika müşahidə oluna bilər. Azərbaycan Rusiya iqtisadiyyatına təxminən 1,2 milyard dollar, Rusiya isə Azərbaycan iqtisadiyyatına 4,9 milyard dollar sərmayə qoyub. Azərbaycanda Rusiya kapitallı 950 şirkət fəaliyyət göstərir ki, bu da ölkəmizdəki bütün xarici kapitallı şirkətlərin 10%-ni təşkil edir. Azərbaycanla Rusiya arasında ticarət dövriyyəsi də durmadan artır. Əgər 2018-ci ildə 19 faiz idisə, ötən ilin on ayında bu rəqəm 23 faizə yüksəlib. 2019-cu ilin sonunda iki ölkə arasında ticarət dövriyyəsi təxminən 25 faiz artıb.

Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri də tarix və mədəniyyət sahəsində zəngin ortaq irsə malik Azərbaycan ilə İran arasında əlaqələndir. Azərbaycan müstəqilliyini əldə etdiyi ilk günlərdən İranla əlaqələrə böyük önəm verir. Azərbaycan İranla siyasət, iqtisadiyyat və mədəniyyət sahələrində qarşılıqlı faydalı əlaqələri gücləndirməyə çalışır.

Azərbaycanla oxşar maraqları olan Gürcüstan və Ukrayna ilə əməkdaşlığın və tərəfdaşlığın hərtərəfli intensivləşdirilməsi ölkəmiz üçün əsas mühüm məsələlərdən biridir. Azərbaycanın bu ölkələrlə ortaq maraqlarının olması, Xəzər dənizinin karbohidrogen ehtiyatlarının dünya bazarlarına çıxarılması və Avropanı Asiya ilə birləşdirən tarixi İpək Yolunun bərpası, eləcə də birgə trans-regional layihələrdə iştirak, məsələn, ümumi təhlükəsizliyin qarşılıqlı təminatı ilə bu münasibətlərin əhəmiyyətini bir daha sübut edir.

Azərbaycanın xarici əlaqələr sistemində Mərkəzi Asiya ölkələri ilə əlaqələr mühüm yer tutur. Ortaq tarixi-mədəni köklərimizlə yanaşı, Azərbaycanın əsas

iştirakçılarından biri olduğu layihələrə Mərkəzi Asiya dövlətlərinin qoşulması bu ölkələrlə daha da sıx iqtisadi və siyasi əlaqələrin inkişafına öz töhfəsini verib. Bu siyasətin nəticələrindən biri də ondan ibarətdir ki, Azərbaycan Mərkəzi Asiya üçün Avropa məkanına və bazarına etibarlı körpüyə çevrilə bilmişdir.

Sadalandıranlarla yanaşı, xarici siyasətimizdə Azərbaycanın bilavasitə qonşusu olmayan inkişaf etmiş Qərbi dövlətləri ilə əlaqələr də mühüm yerlərdən birini tutur. Ölkəmiz ABŞ ilə əlaqələrə böyük önəm verir. Azərbaycan öz təhlükəsizliyini, ərazi bütövlüyünü və müstəqilliyini qorumaq imkanlarını gücləndirmək naminə bu əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsində maraqlıdır. Bu əlaqələrin inkişafının Azərbaycanın iqtisadi və siyasi tərəqqisinə, Xəzər dənizində neft-qaz layihələrinin həyata keçirilməsinə və Şərqlə Qərbi birləşdirən transregional dəhlizin yaradılmasına təkan verdiyini nəzərə alaraq, əməkdaşlıq Azərbaycanla ABŞ arasında olan əlaqələr ölkəmizin global iqtisadi sistemə inteqrasiyasının əsas elementi kimi çıxış edir. Dünyada müşahidə olunan son tendensiyalar, yeni təhlükələrin yaranması, beynəlxalq təhlükəsizliyə xələl gətirərək Azərbaycanla ABŞ arasında əməkdaşlığın daha da gücləndirilməsini tələb etdi. ABŞ-ın regionda mühüm müttəfiqi olan Azərbaycan bu strateji əlaqələri inkişaf etdirməkdə davam edir.

Azərbaycanın Qərbi Avropa ölkələri ilə əlaqələri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu münasibətlərin inkişafı dövlət və özəl sektorda əsaslı islahatların aparılmasına, müasir bazar iqtisadiyyatının yaradılmasına və xarici investisiyaların cəlb olunmasına müsbət təsir göstərir. Qeyd edək ki, Qərbi Avropa ölkələri Azərbaycanın əsas ixrac bazarı kimi çıxış edir. Bundan əlavə, Azərbaycan yüksək səviyyəli vətəndaş cəmiyyətinin qurulması prosesində Qərbi Avropa ölkələri ilə faydalı əməkdaşlıqdan da faydalanır.

Şərqi Çin və Yaponiya kimi qabaqcıl ölkələri ilə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinin vacibliyi Azərbaycanın İpək Yolu layihəsinin həyata keçirilməsi üçün daha qətiyyətli tədbirlər görməsinə təsir etdi. Çinin artan nüfuzu və Avrasiyada mövqelərinin güclənməsi Azərbaycanla Çin arasında münasibətlərin intensivliyini artırıb. Yaponiyanın Azərbaycanda həyata keçirilən

iqtisadi layihələrdə fəal iştirakı və ikitərəfli münasibətlərin daha da dərinləşdirilməsinə qarşılıqlı maraq göstərməsi Azərbaycan ilə Yaponiya arasında əlaqələrin zəngin potensialının davamlı olaraq üzə çıxarılması üçün münbit zəmin yaratmışdır [56, s.5].

Cənub-Şərqi və Cənubi Asiyada yeni iqtisadi və siyasi güc mərkəzlərinin formalaşması Azərbaycanın xarici siyasətinin bu istiqamətdə marağının artmasına səbəb oldu. Burada Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi ilə bağlı Azərbaycanın ədalətli mövqeyini tərəfdaşlıq səviyyəsinə yüksəlmiş Pakistanla, eləcə də Hindistanla əməkdaşlıq səviyyəsinə qədər tam dəstəkləyən münasibətləri qeyd etmək lazımdır.

Azərbaycanın Yaxın və Orta Şərq ölkələri ilə əlaqələrdə böyük potensialı var. Bu münasibətlər Yaxın və Orta Şərqin geosiyasi əhəmiyyəti, zəngin enerji resursları, bu regionda daha böyük investisiya potensialının mövcudluğu nəzərə alınmaqla qurulur. Azərbaycan bu region ölkələrinin ticarət, texnoloji və maliyyə imkanlarını çox faydalı hesab edərək, Yaxın və Orta Şərq ölkələri ilə qarşılıqlı faydalı əlaqələrin daim inkişafına müsbət yanaşır.

Son 5 ildə Azərbaycan-İran əlaqələri intensiv inkişaf edərək yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyub. Ölkələrimiz arasında əməkdaşlıq üçün möhkəm hüquqi müqavilə bazası yaradılmışdır. Müxtəlif regionlarda 150-dən çox, son 5 ildə isə 50-yə yaxın sənəd imzalanıb.

2019-cu ildə dinamika davam etdi. İranla ticarətdə 30%-dən çox artım qeydə alınıb. Azərbaycan Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizinin inkişafı istiqamətində fəal işləyir - bu xətt tam şəkildə həyata keçirildikdən sonra həm ikitərəfli əlaqələrdə, həm də beynəlxalq əməkdaşlıqda ciddi artım proqnozlaşdırılır. Bu il Azərbaycan-İran sərhədində yeni avtomobil körpüsünün tikintisi planlaşdırılır. Ekspertlərin fikrincə, bütün bunlar iqtisadi və ticarət əlaqələrinin daha da inkişafına yeni təkan verəcək.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikası uğurlu balanslaşdırılmış xarici siyasət yeritməklə Azərbaycanın dünya miqyasında mövqeyini möhkəmləndirməyə, eyni zamanda onu Xəzər-Qafqaz regionunun ən mühüm ölkəsinə çevirməyə, dövlətin

təhlükəsizliyini təmin etməyə və müdafiə etməyə çalışır. Azərbaycan xalqının təhlükəsiz və xoşbəxt gələcəyini təmin edən xarici mühiti formalaşdırmaq üçün bu çox zəruri bir amildir.

Prezident İlham Əliyev ötən ilin yekunlarına həsr olunmuş müşavirədə qonşularla əməkdaşlığın vacibliyini vurğulayaraq, qonşu dövlətlərlə yüksək səviyyədə əməkdaşlığın nəticəsi olduğunu qeyd edib. Azərbaycan beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərində tranzit ölkə kimi rolunu gücləndirir:

“Qonşu ölkələrlə ticarət dövriyyəimizin artması çox müsbət faktdır. Bütün qonşu ölkələrlə ticarət dövriyyəsi artmışdır. Ötən il Türkiyə ilə ticarət dövriyyəimiz 4 milyard dollara çatıb. Bu, böyük artımdır. Rusiya ilə ticarət dövriyyəsi 20-25 faiz, İranla 30 faiz artıb. Gürcüstanla ticarət dövriyyəsi də artıb. Biz həm ikitərəfli, həm də çoxtərəfli formatda uğurla işləyirik. O cümlədən enerji və nəqliyyat sahələrində. Mən dəfələrlə demişəm ki, heç bir ölkə qonşuları ilə əməkdaşlıq etmədən tranzit ölkəyə çevrilə bilməz. Biz dənizə çıxışı olmayan ölkə olmaqla bu gün beynəlxalq nəqliyyat mərkəzlərindən birinə çevrilmişik. Niyə? Düşünülmüş siyasət, qonşularla sıx münasibətlər sayəsində. Buna görə də qonşularla və ikitərəfli əməkdaşlıq.

Dövlət başçısı eyni zamanda qeyd edib ki, Rusiya ilə sərhədə gedən yolun böyük hissəsi bu il başa çatdırılmalıdır: “Əminəm ki, Astara şəhərindən İran sərhədinə qədər yeni avtomobil yolunun tikintisi başa çatacaq. Gəncə-Gürcüstan sərhədi avtomobil yolunun dörd hərəkət zolağına qədər genişləndirilməsi layihəsi də eynidir. Bu layihənin böyük hissəsi bu il başa çatdırılmalıdır”.

Prezident qeyd edib ki, ötən ilin sonunda Rusiya-Azərbaycan sərhədində istifadəyə verilən yeni körpü Rusiya ilə Azərbaycan arasında ticarət əlaqələrini gücləndirməklə yanaşı, eyni zamanda Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizinin bir hissəsinə çevriləcək: “Azərbaycan Astara-Rəşt dəmir yolunun çəkilişində maraqlı olduğunu bəyan etmiş, müvafiq sənədlər imzalanmışdır. Əminəm ki, bu il bizim bu istiqamətdə fəaliyyətimiz səmərəli olacaq. Ümumiyyətlə, deyə bilərəm ki, beynəlxalq ticarət əlaqələri həm əməkdaşlıq, həm də ticarət dövriyyəsinin və investisiyaların artırılması baxımından bizim üçün çox vacibdir. Biz həm qonşu

dövlətlərdən investisiya alırıq, həm də qonşu dövlətlərə sərmayə qoyuruq. Etdiyimiz investisiyalar son nəticədə bizə böyük gəlir gətirir”.

Azərbaycan Prezidentinin Böyük Britaniyaya və Şimali İrlandiyaya səfəri və imzalanan sənədlər böyük tarixi əhəmiyyətə malik idi. Dövlət və hökumət başçıları kraliça, baş nazir, xarici işlər, müdafiə və Beynəlxalq İnkişaf üzrə dövlət katibləri, energetika naziri, parlament üzvləri və başqa rəsmi şəxslər, həmçinin beynəlxalq təşkilatların nümayəndələridir. Biznesmenlərin Azərbaycana artan marağı təsdiqlənib. Danışıqlar zamanı dövlət başçıları iki ölkə arasında iqtisadi əməkdaşlığa böyük diqqət yetirdilər. Onlar həmçinin siyasi əməkdaşlığı genişləndirmək və inkişaf etdirmək barədə razılığa gəliblər. Bu səfər iki ölkə arasında münasibətlər üçün böyük imkanlar açmışdır.

2018-ci ildə Prezident İlham Əliyevin qonşu Türkiyə, Rusiya və İran prezidentləri ilə dostluq görüşləri, ikitərəfli səfərlər və səmimi dialoq mehriban qonşuluq münasibətlərimizin daha da inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynamışdır. Prezident İlham Əliyevin Aİ-nin mənzil-qərargahına səfəri və Aİ Şurasının sədri Donald Tusk ilə görüşü, Aİ ilə tərəfdaşlığın prioritetləri haqqında sənədin təşəbbüsü, ABŞ prezidentinin və yüksək rütbəli Çin nümayəndə heyətlərinin Azərbaycana səfəri əməkdaşlığın daha da inkişafına təkan verdi.

2018-ci ildə prezidentin iştirakı ilə 90-dan çox saziş, xarici ölkələrlə birgə bəyanat və bu qəbildən olan digər sənədlər imzalanıb. Əslində, bu sənədlər digər ölkələrlə ikitərəfli əməkdaşlığın hüquqi bazasının genişləndirilməsinə xidmət edir.

2008 - ci ilin dekabr ayında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "proses" təşəbbüsü Avropa Şurası mədəniyyət nazirlərinin Bakıda keçirilən "Mədəniyyətlərarası dialoq Davamlı İnkişafın, Avropada və qonşu bölgələrdə sülhün əsasıdır" mövzusunda keçirilən konfransında təqdim edilmişdir.

İlham Əliyevin uğurlu xarici siyasətinin nəticəsidir ki, bu gün Azərbaycan regional və global problemlərin həllinə fəal töhfə verən dövlətdir. Ölkəmiz regionlararası nəqliyyat və enerji layihələri ilə regionda və onun hüdudlarından kənarda sülhün və sabitliyin möhkəmlənməsinə mühüm dəstək verir.

O, regional öhdəlik və məsuliyyət prinsiplərinə əsaslanan ikitərəfli və üçtərəfli əməkdaşlıq mexanizmləri vasitəsilə regionda sülh, sabitlik və əməkdaşlığı gücləndirir. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlərdə qanunun aliliyinə əsaslanan iqtisadi və siyasi nizamın bərqərar olmasının tərəfdarıdır.

Dövlət başçısının qarşıya qoyduğu strateji vəzifələrə uyğun olaraq, 2019-2022-ci illərdə 120 ölkənin təmsil olunduğu Qoşulmama Hərəkətinə Azərbaycan rəhbərlik edəcək. 2018-ci ilin aprelində Bakıda keçirilən Qoşulmama Hərəkətinin Xarici İşlər Nazirlərinin Müşavirəsində çıxış edən Prezident İlham Əliyev hərəkətin əsasını təşkil edən Banduq prinsiplərinə uyğun olaraq Azərbaycan sədrliyinin prioritetlərini, beynəlxalq sülhün möhkəmləndirilməsinə baxışını təqdim edib. və təhlükəsizlik. . Həyata keçirilən siyasətin nəticəsidir ki, Azərbaycan bu gün global əhəmiyyətli strateji dialoq platforması rolunu oynayır.

2017-ci ildən Bakıda ABŞ və Rusiya, NATO və Rusiya hərbi rəhbərliyi arasında danışıqlar artıq ənənə halını alıb. Yeri gəlmişkən, 2017-ci ilin fevralında Amerika Birləşmiş Ştatlarının Baş Qərargah rəisi ilə Rusiya Federasiyası Silahlı Qüvvələrinin Baş Qərargah rəisi arasında, 2017-ci ilin sentyabrında isə NATO Hərbi Şurasının sədri arasında Bakıda görüşlər keçirilib. Komitə və Baş prokuror. Rusiya Silahlı Qüvvələrinin Baş Qərargah rəisi. Dünyada BMT-nin 200-ə yaxın üzvü var və bu ölkələr arasında bu görüş Azərbaycanda keçirilir. Avropada 50-yə yaxın ölkə var, amma bu görüş Azərbaycanda keçirilir. Bununla bağlı Prezident İlham Əliyev dedi: “Bunun bir neçə səbəbi var. İlk növbədə, bizə olan inam. Azərbaycan çox etibarlı tərəfdaşdır, sözümlə əməlimiz arasında heç bir fərq yoxdur, verdiyimiz hər bir sözə əməl edirik və sözümlərimizin arxasında dayanırıq. Digər tərəfdən, bizə olan hörmət. Bu gün apardığımız siyasət bizə dünyada çox böyük hörmət qazandırıb, Azərbaycana çox böyük rəğbət var. Müstəqil siyasət apararaq, sözün əsl mənasında, müstəqil ölkə kimi özümüzü təsdiq edə bilmişik. Üçüncü səbəb ondan ibarətdir ki, həm Rusiya, həm də NATO ilə bizim sıx əlaqələrimiz var”.

2.2. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində Qarabağ məsələsinin dünəni və bu günü: uğurlu sonluğa gedən yol

Rusiya İmperiyası Osmanlı İmperatorluğu və İranda yaşayan erməni xristian əhalisini, Rusiyanın Fars Körfəzi sahillərinə çıxışını təmin etmək üçün hazırladığı genişmiqyaslı Şərq siyasətinə nail olmağın əsas elementi hesab edirdi. Rusiya hakimiyyəti XVIII əsrin əvvəllərində erməni faktorundan aktiv istifadə etməyə başladı.

Səfəvi dövlətinin zəifləmiş vəziyyətindən istifadə edərək, 10 noyabr 1724 -cü ildə I Pyotr (Böyük Pyotr) Rusiya İmperatorluğunun geniş əraziləri ələ keçirmək planlarını həyata keçirməkdə "beşinci kolon" rolunu icra edən ermənilərə icazə verən bir fərman verdi. Qafqazın cənubunda - Fars körfəzinə qədər - Xəzər dənizi boyunca yerləşən və Dərbənd və Bakı şəhərlərini, eləcə də Gilyan, Mazandaran və Qorqan bölgələrini özündə birləşdirən bir Azərbaycan torpağına yerləşmək. Bu sxem çərçivəsində rus generallarına yerli azərbaycanlı əhalini bacardıqları şəkildə "köçürmək" tapşırığı verildi. Lakin Rusiyanın Qafqazdakı sonrakı hərbi dönüşləri ermənilərin bu planlı köçürülməsinə mane oldu.

1828-ci il fevralın 10-da Rusiya ilə İran arasında 1826-1828-ci illər ikinci Rusiya-İran (rus-fars) müharibəsinə son qoymuş Türkmənçay müqaviləsi imzalandı. Türkmənçay müqaviləsi 1828-ci ildə Türkmənçay kəndində Rusiya və İran tərəfindən imzalanan müqavilədir ki, bu müqavilə ilə 1826-cı ildə başlayan ikinci Rus-İran müharibəsinə son qoyuldu və Azərbaycan torpaqları faktiki olaraq bu iki ölkə arasında bölündü.

Müqavilə 16 maddədən ibarət idi. Rusiya ilə İran (Fars) arasında sülh elan etdi. Müqavilənin 1-ci maddəsində deyilirdi: “Bundan sonra bütün Rusiya İmperatoru E.V. ilə Fars şahı E.V., onların varisləri və taxt varisləri, səlahiyyətləri və qarşılıqlı təbəqələri arasında sülh, dostluq və mükəmməl harmoniya mövcud olacaqdır.”

Rusiya ilə İran arasında yeni sərhəd Araks çayı boyunca quruldu. İrəvan və Naxçıvan xanlıqları (Şərqi Ermənistan) Rusiyaya keçdi. İran hökuməti bu xanlıqların ərazisində yaradılmış erməni bölgəsinə ermənilərin köçürülməsinə

mane olmamağı öhdəsinə götürdü ki, bu da erməni xalqının Rusiya imperiyası tərkibində birləşməsinə töhfə verdi.

Həmçinin Abbas-Abad qalası ona bitişik ərazisi ilə Rusiyaya keçdi. Rusiyanın Xəzər dənizində donanmasını saxlamaq üçün müstəsna hüququ təsdiqləndi. İrana 20 milyon gümüş rubl məbləğində təminat təyin edildi (sonradan o, 10 milyon rubla endirildi). Öz növbəsində Rusiya şahzadə Abbas Mirzəni şahın varisi kimi tanıdı.

Müqavilə ilə eyni vaxtda "Ticarət haqqında Akt" imzalandı, ona görə rus tacirləri bütün İran ərazisində sərbəst ticarət hüququ aldılar və Rusiya və İran mallarının idxalına vahid beş faizlik rüsum tətbiq edildi.

Rusiya tərəfdən sülh müqaviləsini İ.F.Paskeviç və Xarici İşlər Nazirliyinin ezam etdiyi fəal dövlət müşaviri A.M.Obrezkov, İran tərəfdən Abbas Mirzə və Mirzə Əbül-Xəsən xan imzaladılar. Konfrans protokollarının redaktoru A. S. Qriboedov danışıqların nəticələrinə böyük təsir göstərdi ki, bu da ona Sankt-vilayətlərdə göstərilən sülh müqaviləsinin mətninə bəzi vacib aydınlıq gətirməyə imkan verdi. Qriboedov həmçinin müqavilə layihəsinin yekun mətnini tərtib edib redaktə edib.

Qeyd edək ki, 1804-1813-cü illər birinci Rusiya-İran müharibəsindən sonra da, Rusiya ilə İran arasında Gülüstən sülh müqaviləsi (1813) imzalanmış və İran tərəfindən pozulmuşdur. Gülüstən müqaviləsini əvəz edən Türkmənçay müqaviləsi Rusiyanın Zaqafqaziyada mövqeyini gücləndirdi, İngiltərənin İrandakı mövqeyini zəiflətdi və Qafqazda geosiyasi tarazlığı təmin etdi.

Türkmənçay müqaviləsinin şərtlərinə əsasən, 40 min erməni Azərbaycana köçürüldü. 1829-cu ildə Rusiya və Osmanlı imperatorluğu arasında Ədirnə sülh müqaviləsinin bağlanmasından sonra isə, Osmanlı İmperatorluğunda yaşayan 90 min erməni də Azərbaycana köçürüldü. Rus hakimiyyəti erməniləri ilk növbədə Naxçıvan, İrəvan və Qarabağ xanlıqları ərazisində yerləşdirirdi [55, s.145-155].

1828-1920-ci illər arasında, Azərbaycan əhalisinin demoqrafik quruluşunu ermənilərin xeyrinə və azərbaycanlıların zərərinə dəyişdirmək üçün bir siyasət həyata keçirilərək, iki milyondan çox müsəlman zorla sürgün edildi və naməlum

sayda insan öldürüldü. 1828 və 1854 -cü illərdə iki dəfə Şərqi Anadolunu işğal edən ruslar hər iki dəfə də 100.000 ermənini özləri ilə birlikdə Qafqaza apararaq geri çəkilmək məcburiyyətində qaldılar.

1877-1878-ci illər müharibəsində Rusiya Qars-Ərdahan mahalını ələ keçirdi, müsəlmanları sıxışdırdı və 70.000 ermənini ora yerləşdirdi. 1895-1896-cı illər hadisələri zamanı təxminən 60.000 erməni Qafqazda yerləşdirildi. Birinci Dünya Müharibəsi zamanı köç kifayət qədər balanslaşdırılmışdır. Şərqi Anadoludan 400 min erməni Qafqazdan gələn 400 min müsəlmanla dəyişdirildi [54, s.351-354].

1907-1912 -ci illər arasında təxminən yarım Osmanlı İmperiyası və İrandan minlərlə erməni, əhalisinin böyük əksəriyyətinin azərbaycanlılardan ibarət olduğu Qars, İrəvan və Yelizavetpol bölgələrinə köçdü. Bu əhali köçü məqsədi xalqlararası münasibətlər sahəsindəki vəziyyəti son həddə çatdırmaq və bununla da Rusiyanın bölgədəki hökmranlığını gücləndirmək olan Rusiya rəhbərliyinin razılığı ilə baş verdi [18].

Qarabağ müharibəsi -1992-1994- cü illərdə Dağlıq Qarabağa və ətraf ərazilərə nəzarət etmək üçün Azərbaycan və Ermənistan silahlı qrupları arasında düşmənçiliyin aktiv mərhələsi hesab olunur.

XX əsrin əvvəllərində əsasən erməni əhalisi olan Dağlıq Qarabağ iki dəfə (1905-1907 və 1918-1920-ci illərdə) Ermənistan-Azərbaycan qanlı toqquşmalarına səhnə oldu.

1918-1920-ci illərdə Ermənistan Respublikası və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Rusiya İmperiyasının dağılması zamanı müstəqilliyini elan edən Dağlıq Qarabağa nəzarəti ələ keçirdilər. 1918-ci il iyulun 22- də Şuşada toplanan Qarabağ ermənilərinin birinci qurultayı Dağlıq Qarabağı müstəqil inzibati-siyasi vahid elan etdi və öz Xalq Hökumətini (1918-ci ilin sentyabrından-Qarabağ Milli Erməni Şurası) seçdi. ADR qoşunları ilə erməni silahlı qrupları arasında qarşıdurma Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti qurulana qədər bölgədə davam etdi. 1920-ci il aprelin sonunda Azərbaycana daxil olan XI Qırmızı Ordunun bölmələri Qarabağ, Zəngəzur, Naxçıvan ərazilərini işğal etdilər. 1920-ci ilin iyun ayının

ortalarında Sovet qoşunlarının köməyi ilə Qarabağdakı erməni silahlı dəstələrinin müqaviməti yatırıldı.

1923 -cü ilin iyulunda əhalisi əsasən erməni olan Azərbaycan SSR -in bölgələri (Şuşa, Cəbrayıl və Cavanşir və Zəngəzur rayonlarının bir hissəsi) muxtar bir quruma (Dağlıq Qarabağın Muxtar Vilayəti (DQR)) birləşdirildi, 1937-ci ildən - Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti (DQMV) adlandırıldı.

1980-ci illərin ortalarına qədər DQMV-nin statusunun dəyişdirilməsi tələbləri nadir hallarda geniş şəkildə yayılırdı və bu istiqamətdə edilən hər hansı bir hərəkət dərhal yatırılırdı. M. Qorbaçovun başladığı Sovet ictimai həyatının demokratikləşmə siyasəti və siyasi məhdudiyyətlərin zəifləməsi tamamilə fərqli imkanlar verdi.

1987-ci ilin sentyabr-oktyabr aylarında Azərbaycan Kommunist Partiyası Şamxor rayon komitəsinin birinci katibi M. Əsədov Çardaxlı (indiki Çənlibel) sakinləri ilə kənd sakinlərinin direktorun dəyişdirilməsinə etirazları ilə əlaqədar olaraq münaqişə yaratdı. Nəticədə erməni etirazçıların kütləvi şəkildə döyülməsi həyata keçirildi. 1987 -ci ilin dekabrından etibarən Çardaxlıda yaşayan ermənilər doğma kəndlərini tərk etmək məcburiyyətində qaldılar, əslində Qarabağ müharibəsinin ilk qaçqınları oldular və əsasən Ermənistan SSR -ə köçdülər.

Artıq 1987 -ci il oktyabrın əvvəllərində İrəvanda ekoloji problemlərə həsr olunmuş mitinqlərdə DQMV -nin Ermənistana verilməsi tələbləri irəli sürüldü və sonradan Sovet rəhbərliyinə göndərilən çoxsaylı müraciətlərdə təkrar edildi [59, s.201].

1 dekabr 1989-cu ildə Ermənistan SSR Ali Soveti və DQMV Milli Şurası Dağlıq Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsi haqqında birgə qərar qəbul etdilər. Bu, yeni silahlı toqquşmalara səbəb oldu.

1990-cı il yanvarın əvvəlində Ermənistan-Azərbaycan sərhədində ilk qarşılıqlı artilleriya atəşi edildi. Yanvarın 15 -də DQMV -də, Azərbaycan SSR -in onunla həmsərhəd olan bölgələrində, Ermənistan SSR -in Goris bölgəsində, habelə SSRİ -nin dövlət sərhədi boyunca yerləşən sərhəd zonasında fəvqəladə vəziyyət elan edildi. DQMV-nin xalq deputatları regional və rayon məclislərinin, Dağlıq

Qarabağ regional komitəsinin, azərbaycanlıların yaşadığı Şuşa bölgəsi istisna olmaqla, bütün bölgədəki partiya və bütün ictimai təşkilat və birliklərin fəaliyyəti dayandırıldı.

25 iyul 1990-cı ildə, ermənilər tərəfindən bölgədə qanunsuz silahlı birləşmələrin yaradılmasına cavab olaraq, hərbi qulluqçular, Daxili İşlər Nazirliyinin əməkdaşları və mülki şəxslər öldürüldü, SSRİ Prezidentinin Fərmanı "SSRİ qanunvericiliyində nəzərdə tutulmayan qanunsuz birləşmələrin yaradılmasının və qanunsuz saxlanıldığı hallarda silahların ələ keçirilməsinin qadağan edilməsi haqqında" verildi. V.V. Krivopuskovun verdiyi məlumatlara görə, 1990 -cı il ərzində pasport rejiminin yoxlanılması və bu Fərmanın icrası üçün 160 hərbi əməliyyat aparılmışdır ki, onlardan 156-sı yalnız ermənilərin yaşadığı şəhər və kəndlərdə olmuşdur.

1991-ci ilin aprel ayının sonundan iyunun əvvəlinə qədər "Üzük" adlanan əməliyyat Azərbaycan SSR Daxili İşlər Nazirliyinin bölmələri, SSRİ Daxili İşlər Nazirliyinin daxili qoşunları və Sovet tərəfindən həyata keçirildi. Erməni "qanunsuz silahlı dəstələri" tərkisilah etmək və Qarabağda pasport rejimini yoxlamaq məqsədi daşıyan rəsmi əməliyyat, əhali arasında silahlı toqquşmalara və itkilərə səbəb oldu. Əməliyyat zamanı 24 erməni kəndinin əhalisinin tam deportasiyası həyata keçirildi.

Azərbaycanın müstəqilliyi 28 avqust 1991 -ci ildə elan edildi. Sentyabrın 2 -də Dağlıq Qarabağ Regional və Şahumyan Rayon Xalq Deputatları Sovetlərinin birgə iclasında Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti (DQMV) və ermənilərin məskunlaşdığı sərhədlər daxilində Dağlıq Qarabağ Respublikasının (DQR) qurulduğunu elan etdi.

1991 -ci ilin payızında Ermənistan hərbi birləşmələri DQMV -nin erməni kəndlərinə və əhalisi əvvəllər deportasiya edilmiş Azərbaycanın keçmiş Şahumyan bölgəsinə nəzarəti bərpa etmək üçün hücum əməliyyatlarına başladılar. "Memorial" insan haqları mərkəzindən verilən məlumata görə, eyni zamanda erməni silahlı birləşmələrinin hücumları nəticəsində Azərbaycanın keçmiş Şahumyan bölgəsi, DQMV -nin Hadrut, Mardakert, Əsgəran, Martuni

bölgələrindəki bir neçə min azərbaycanlı kənd sakini evlərini tərk etmək məcburiyyətində qaldı. Payızın sonundan, Azərbaycan tərəfi əks hücum keçdikdən sonra erməni dəstələri Azərbaycan kəndlərinə qarşı hədəfli hərəkətlərə başladılar. Hər iki tərəf düşmən kəndlərinin artilleriya mövqelərini əhatə edən möhkəmləndirilmiş ərazilərə çevrilməsində ittiham irəli sürdü [26, s.199].

Dekabrın 19-da SSRİ Daxili İşlər Nazirliyinin daxili qoşunlarının Dağlıq Qarabağdan çıxarılması başladı və bu iş 27 dekabrda tamamlandı. SSRİ-nin dağılması və sovet daxili qoşunlarının çıxarılması ilə münaqişə bölgəsindəki vəziyyət idarəolunmaz hala gəldi. Dağlıq Qarabağ üçün genişmiqyaslı müharibəyə keçid başladı və bu zaman Ermənistan, Dağlıq Qarabağ ermənilərinə hərbi-texniki və humanitar dəstək verməklə məhdudlaşaraq müharibədə birbaşa iştirakdan yayındı. Erməni Qarabağ qoşunlarına hərəkətlərində İrəvandan asılı olmayan Dağlıq Qarabağ rəhbərləri rəhbərlik edirdi.

1992-ci il martın 21-də bir həftəlik müvəqqəti atəşkəs bağlandı, avqust-sentyabr aylarında rus vasitəçisi Vladimir Kazimirov müvəqqəti atəşkəs əldə etməyə çalışdı, sonradan noyabr ayına qədər uzadıldı. Amma bu müddət ərzində məlum olur ki, Rusiya tərəfi yaranmış möhlətdən istifadə edərək Ermənistan Silahlı Qüvvələrini silahla təchiz etməyə başlayıb. Nəticədə Qarabağ cəbhəsində yenidən hərbi əməliyyatlar başlayır.

1992-ci ilin mayında yenidən müvəqqəti atəşkəs əldə edildi. Sonra 1992-ci il mayın 8-də indi İranın təşəbbüsü ilə Azərbaycan və Ermənistan rəhbərliyi arasında üçtərəfli görüş keçirildi. Sonradan məlum oldu ki, prezidentlərin Tehrandə keçirilən sözügedən görüşündə atəşkəsə razılıq verməklə Ermənistan tərəfi başqa məqsəd güdür - strateji əhəmiyyətli Şuşa şəhərinin işğalı.

Məhz bu görüş Ermənistana öz planlarını beynəlxalq ictimaiyyətdən gizlətməyə ehtiyac duydu. Təbii ki, Ermənistan rəhbərliyi qarşıdakı hücumdan əvvəlcədən xəbərdar idi.

Çünki Şuşanın işğalı Ermənistan rəhbərliyinin Tehrandə danışıqlar aparması və atəşkəs tələbi ilə üst-üstə düşür. Eyni zamanda, həmişə olduğu kimi, hücum

ərafəsində də ermənilər Şuşadan Xankəndinə qədər güclü hücumlar barədə bütün dünyaya dezinformasiyalar yaydılar.

Şuşanın işğalından bir neçə gün sonra, artıq mayın 18-də Laçın şəhəri Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən zəbt edilib. Laçının işğalı müharibənin keçmiş DQMV-nin hüduqlarından kənara çıxdığının sübutu oldu və Ermənistanın genişmiqyaslı planlarının olduğunu göstərdi.

Lakin Şuşanın işğalından sonra da Azərbaycan Respublikası vasitəçilik missiyalarına yardım etməkdən imtina etməmiş, problemin BMT və ATƏT prinsipləri çərçivəsində həllinin tərəfdarı olduğunu bir daha nümayiş etdirmişdir. 1992-ci ilin mayında Romada ATƏT-in Minsk Qrupunun bir sıra danışıqlarının ilkin mərhələsi başladı. 11 ölkənin - ABŞ, Türkiyə, Rusiya, Fransa, İtaliya, İsveç, Çexiya, Slovakiya, Belarus, Azərbaycan və Ermənistanın nümayəndələrinin iştirakı ilə Romada keçirilən görüş Minsk konfransına bir növ hazırlıq xarakteri daşıyırdı.

BMT Təhlükəsizlik Şurasının 1993-cü il aprelin 30-da hərbi əməliyyatların dayandırılmasını və Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğal olunmuş ərazilərdən çıxarılmasını tələb edən 822 sayılı qətnaməsini qəbul etdikdən sonra Rusiyanın təkidli tələbi ilə Minsk qrupunun 1993-cü ilin iyunundan etibarən qrafikləri bilavasitə BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrinin icrasına tabe idi. Lakin BMT Təhlükəsizlik Şurasının bütün dörd qətnaməsi (sonuncu, 884 - 12 noyabr 1993-cü il) Ermənistan tərəfindən ən əsas tələbdə - hərbi əməliyyatların dayandırılmasında yerinə yetirilmədi və bu, qalan tələblərin yerinə yetirilməsini qeyri-mümkün etdi. Münaqişənin bütün illərində ən şiddətli döyüşlər 1993-1994-cü illərin qışında, yəni dörd qətnamənin hamısının iştirakı ilə baş verdi.

1994-cü il mayın 5-də Rusiya, Qırğızıstan və MDB Parlamentlərarası Assambleyasının vasitəçiliyi ilə Qırğızıstanın paytaxtı Bişkekdə Azərbaycan, Ermənistan, Dağlıq Qarabağın azərbaycanlı və erməni icmalarının nümayəndələri arasında protokol imzalanıb. 1994-cü il mayın 8-dən 9-na keçən gecə atəşkəs çağırışı. Bu sənəd Qarabağ münaqişəsinin həlli tarixinə Bişkek protokolu kimi daxil olub.

Bu sənəd əsasında 1994-cü il mayın 12-də Moskvada münaqişə tərəfləri arasında görüş keçirildi və bu görüşdə razılıq əldə olundu və ona əsasən atəşkəs haqqında saziş 1994-cü il mayın 12-də gecə yarısı qüvvəyə mindi. Lakin bütün bu illər ərzində Ermənistan tərəfi əldə edilmiş razılaşmaları pozaraq, cəbhə xəttində atəşkəs rejimini metodik şəkildə pozmaqda davam edir. Qeyd edək ki, Bişkek protokolu atəşkəsə nail olmaq üçün ilk cəhd deyildi.

Qarabağ müharibəsi zamanı itkilərlə bağlı fikir birliyi yoxdur. 2013-cü ilin yanvar ayında Azərbaycan Səfərbərlik və Hərbi Xidmətə Çağırış üzrə Azərbaycan Dövlət Xidməti 1991-1994-cü illərdə Dağlıq Qarabağda 557-dən ibarət döyüşlərdə şəhid olan əsgərlərin adlarının siyahısını dərc etmişdir. Eyni zamanda, siyahıya mülki şəxslərin, könüllülərin və özünümüdafiə dəstələrinin əsgərlərinin daxil olmadığı qeyd edildi. Erməni məlumatlarına görə, Qarabağ müharibəsi zamanı 5856 döyüşçü öldürülmüşdü (onlardan 3291-i DQR sakinləri idi), həmçinin 1264 dinc sakin, başqa 596 nəfər (hərbi və mülki) itkin düşmüşdür.

İl	Ermənilər (önlər)	Ermənilər (yaralılar)	Azərbaycanlılar (ölülər)	Azərbaycanlılar (yaralılar)
1988	32	400	196	600
1989	iyirmi	151	51	180
1990	169	400	187	991
1991	270	400	378	496
1992	2500	10.000	3300	11.000
1993	1000	3300	2200	6000
1994	2000	6000	4000	10.000
Ümumi	5991	20351	10 312	29267

Bişkek protokolundan sonra da uzun illər ərzində atəşkəs ermənilər tərəfindən dəfələrlə pozulmuşdur. Bu isə 2016-cı ildə aprel döyüşlərinə gətirib çıxardı.

2016-cı il aprelin 2-də Azərbaycanın qabaqcıl mövqeləri və sərhədyanı yaşayış məntəqələri Ermənistan silahlı qüvvələrinin intensiv artilleriya atəşinə məruz qalıb. Azərbaycan Ordusunun bölmələri sərhəddə erməni qəsəbəkarlarının

qoşunlarının silahlı təxribatlarının qarşısını cavab atəşi ilə alıb, düşmənin dinc yaşayış məntəqələrinə hücumunu dəf edib.

Ümumilikdə ildırım sürəti ilə əks-hücum əməliyyatını düşmənin tam məğlubiyyəti ilə başa vuran Azərbaycan Ordusu Füzuli, Cəbrayıl və Ağdərə rayonlarının 2000 hektardan artıq ərazisini, Talış kəndi ətrafındakı yüksəklikləri Ermənistanın işğalı altında olan ərazilərdən azad edib. Tərtər rayonunun ərazisindəki adsız yüksəkliklərdə, Cəbrayıl rayonunun Lələtəpə və Çocuk Mərcanlı yüksəkliklərində, Goranboy rayonunun Gülistan və Tərtər rayonunun Madagiz kəndləri ətrafında yerləşən bir neçə mövqe. Bu isə cinayətkar Ermənistan rəhbərliyinin erməni müdafiə istehkamlarının keçilməzliyi haqqında mifini məhv etdi.

Bu döyüşlərdə Ermənistan silahlı qüvvələri xeyli itki verib. Ordumuzun sarsıdıcı zərbələri nəticəsində düşmənin 30-a qədər tankı, 25-dən çox artilleriya qurğusu və başqa zirehli texnikası məhv edilib, 320 hərbi şəhid olub, 500-dən çox əsgəri yaralanıb. Cəbrayıl və Ağdərə-Madagiz istiqamətlərində avtomobil yollarına nəzarət təmin edilib.

Azərbaycan Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin aprel döyüşlərinin əhəmiyyəti ilə bağlı dediyi sözlər bu qələbənin ordumuz və xalqımız üçün əhəmiyyətindən əyani şəkildə xəbər verir: “Aprel döyüşləri hərbi dərslərə salınmalıdır. İstər peşəkarlıq, istərsə də vətənpərvərlik baxımından aprel döyüşləri bir daha sübut etdi ki, Azərbaycan xalqı qəhrəman xalqdır. Onlar bir daha göstərdilər ki, biz bu vəziyyətə dözməyəcəyik. Onlar bir daha xalq-iqtidar birliyini göstərdilər və bu birlik daha da möhkəmləndi. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli bizim üçün prioritet vəzifədir, həmişə birinci yerdədir”.

2020-ci il iyulun 12-si günorta saatlarından başlayaraq Ermənistan silahlı qüvvələrinin bölmələri Azərbaycan-Ermənistan dövlət sərhədinin Tovuz istiqamətində mövqelərini ələ keçirmək məqsədilə atəşkəs rejimini kobud şəkildə pozaraq, növbəti hərbi təxribat törədib.

12 iyul 2020-ci il saat 16:08-də Azərbaycan Müdafiə Nazirliyi, günorta saatlarından etibarən "Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin bölmələrinin Azərbaycan-Ermənistan dövlət sərhəddinin Tovuz rayonu istiqamətində atəşkəsi kobud şəkildə pozaraq atəş açdığını bildirdi. Azərbaycan Müdafiə Nazirliyinin mətbuat xidmətinin rəhbəri Vaqif Dərgahlının sözlərinə görə, erməni silahlı birləşmələri Azərbaycan ordusunun mövqelərini ələ keçirmək üçün hücumla keçməyə çalışdılar.

Saat 16:55-də Ermənistan müdafiə nazirinin mətbuat katibi David Tonoyan Şuşan Stepanyan Facebook hesabında yazılı açıqlama yayıb. Onun sözlərinə görə, "saat 12:30 radələrində Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin hərbiçiləri naməlum səbəbdən UAZ avtomobili ilə Ermənistan Respublikasının dövlət sərhədini keçməyə cəhd ediblər. Ermənistan tərəfinin xəbərdarlığından sonra Azərbaycan hərbiçiləri avtomobillərini tərk edərək mövqelərinə qayıtdılar. Saat 13:45-də Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin hərbiçiləri artilleriya atəşi ilə Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin sərhəd mövqelərini işğal etmək cəhdlərini təkrar etdilər, lakin erməni tərəfinin təzyiqinə məruz qaldılar və geri atıldılar ". Stepanyanın sözlərinə görə, "Azərbaycan hərbiçilərinin avtomobili tezliklə məhv edildi". Azərbaycan tərəfi ittihamları rədd edərək, "sərhəddə baş verən bu toqquşmalar Azərbaycanın mənafeyinə uyğun deyil" deyib. Azərbaycan Prezidentinin köməkçisi Hikmət Hacıyev bildirib ki, "Azərbaycan ordusu hücum etmək istəsəydi, bunu Ermənistanın dövlət sərhədində deyil, işğal olunmuş ərazilərini azad etmək üçün təmas xətti boyunca edərdi və avtomobillərdən istifadə etməzdi ancaq zirehli maşınlar ".

Saat 17:20-də Azərbaycan Müdafiə Nazirliyi hadisə ilə bağlı açıqlama yayıb. Bəyanata görə, "görülən lazımi tədbirlər nəticəsində düşmən məğlub oldu və itkilər verərək geri atıldı". Düşmənin hücumunu dəf edərkən, Azərbaycan Silahlı Qüvvələrində uzun müddət xidmət edən hərbiçilər, çavuş Sadıqov Vüqar Lətif oğlu, baş əsgər Məmmədov Elşad Dönməz oğlu və əsgər Daşdəmirov Xəyyam Maqomed oğlu şəhid oldu.

Saat 22: 50-də Şuşan Stepanyan bildirdi ki, "Azərbaycan qüvvələri tankdan öz mövqeyimiz istiqamətində 82 mm-lik qumbaraatanlardan atəş açmağa başladılar".

Azərbaycan Müdafiə Nazirliyinin mətbuat xidməti, öz növbəsində, Ermənistan silahlı qüvvələrinin artilleriyadan istifadə etməsi səbəbindən vəziyyətin daha da pisləşdiyini bildirdi.

Bir neçə gün davam edən döyüşlərdə hücum cəhdinin qarşısı alınıb, düşməne sarsıdıcı zərbə endirilib.

Ordumuzun cavab tədbirləri nəticəsində xeyli itki verən düşmən geri çəkilməyə məcbur olub. Azərbaycan ordusu 100-ə qədər canlı qüvvəni, çoxlu sayda hərbi texnikanı və düşmənin mühüm obyektlərini məhv edib.

Azərbaycan ordusunun 12 hərbi qulluqçusu - general-mayor Polad Həşimov, polkovnik İlqar Mirzəyev, mayor Namiq Əhmədov, mayor Anar Novruzov, baş leytenant Rəşad Mahmudov, gizir İlqar Zeynallı, gizir Yaşar Babayev, sırası Elçin Mustafazadə, - çağırışçı Nazim İsmayilov, böyük sırası Elşad Məmmədov, sırası Xəyyam Daşdəmirov şəhid olub. Döyüşlər zamanı bir neçə əsgər yaralanıb.

Payız 2020 Müharibəsi

27 sentyabr 2020-ci il tarixində Azərbaycanla Dağlıq Qarabağı müdafiə edən Ermənistan/Dağlıq Qarabağ qüvvələri arasında böyük yeni döyüşlər başladı.Əvvəlki aylarda Ermənistanla Azərbaycan arasında siyasi gərginlik artmışdı. 12 İyul-16 İyul 2020 tarixlərində Ermənistan və Azərbaycan Dağlıq Qarabağın təxminən 185 mil şimalındakı sərhədləri boyunca artilleriya atəşi açdılar. İyul qarşıdurmasının nədən qaynaqlandığı dəqiq bilinməsə də, bəzi analitiklər hesab edirlər ki, hadisələr əvvəlcədən düşünülmüş bir hərəkətdən daha çox gözlənilməz bir gərginliyi əks etdirir.

2020 -ci ilin iyul toqquşmaları Azərbaycanda daha çox müharibə və Ermənistanda qətiyyətli müqavimətdən bəhs etdi. Azərbaycanda on minlərlə etirazçı hökuməti daha böyük güclə reaksiya verməyə çağırırdı; bəzi etirazçılar Azərbaycan parlamentini müvəqqəti işğal etdikdən sonra etirazlar zorla dağıldı. Ermənistanda Baş nazir Paşinyan "Ermənistan və Dağlıq Qarabağın" ümumi təhlükəsizlik sistemini daha da gücləndirməyə çağırırdı və "ordusunun Ermənistan ordusunu məğlub edə biləcəyi və bununla da Ermənistan və Artsaxın güzəştə getməsi lazım olduğu barədə Azərbaycan mifləri yox oldu" dedi. [33, s.72].

2020 -ci ilin iyul toqquşmalarından sonra Ermənistanla Azərbaycan arasında gərginlik davam etdi. İyul ayında Azərbaycan rəsmiləri Rusiya silahlı nəqliyyat vasitələrinin Ermənistana uçuşlarını tənqid etməyə başladılar. Rusiya hakimiyyəti bu iddiaları rədd edərək, Rusiyadan uçuşların Rusiyanın Ermənistandakı hərbi bazası üçün tikinti texnikası nəql etdiyini irəli sürdü. Avqust ayında Azərbaycan, iyul toqquşmaları zamanı Azərbaycana güclü dəstəyini ifadə edən Türkiyə ilə genişmiqyaslı hərbi təlimlər keçirdi. Türkiyənin 2020-ci ilin ilk doqquz ayında Azərbaycana 120 milyon dollardan çox hərbi texnika satdığı da bildirildi. Avqust və sentyabr aylarında, Azərbaycan və Ermənistan bir-birlərini müxtəlif transsərhəd hadisələr törətməkdə ittiham etdilər.

Müharibə bir çox regional müşahidəçilər tərəfindən qismən son on ildə geniş miqyaslı hərbi birləşmə səbəbindən Azərbaycanın Ermənistan üzərində keyfiyyətə hərbi üstünlüyünü nümayiş etdirdiyi görüldü. Qabaqcıl silah sistemlərinin alınması, Azərbaycanın kəşfiyyat və dəqiq zərbə qabiliyyətini yaxşılaşdırdı, bu da Azərbaycan hərbi güvəninə artmasına səbəb ola bilərdi. Müharibə zamanı Azərbaycan, Ermənistanın müdafiə mövqelərini və zirehli birləşmələrini müəyyən etmək, hədəfə almaq və hücum etmək üçün Türkiyə və İsraildən alınan avadanlıqlar da daxil olmaqla pilotsuz uçan aparatların istifadəsinə çox güvənirdi. yeni Azərbaycan pilotsuz uçan aparatlarına qarşı təsirsiz idi. Erməni/Dağlıq Qarabağ qüvvələri ağır zirehli texnika itkisinə uğradılar və Azərbaycan qüvvələrinə qarşı əks hücumlar təşkil etmək üçün ehtiyatları əlaqələndirə bilmədilər.

2020-ci ilin oktyabr ayı ərzində Azərbaycanın mexanikləşdirilmiş bölmələri Dağlıq Qarabağ (əsasən dağlıq ərazi) ilə İran arasındakı cənubdakı aşağı ərəzilərdə əhəmiyyətli irəliləyiş əldə etdi. Azərbaycan qüvvələri Füzuli, Cəbrayıl və Zəngilan bölgələrində ərazi tutdular və nəticədə Azərbaycanın İranla bütün sərhədini qorudular. Döyüşlər Dağlıq Qarabağın cənubunda, Hadrut şəhəri ətrafında da qeydə alınıb. Azərbaycan qüvvəsi daha sonra Ermənistanı Dağlıq Qarabağın şəhər mərkəzi Stepanakertlə birləşdirən yolun kənarında strateji bir yerdə yerləşən Laçın

şəhərini ələ keçirməyə çalışdı. Ağır döyüşlərdən sonra erməni əks hücumları və artilleriyası Azərbaycan hissələrini geri çəkdi.

Şuşanın ələ keçirilməsi Ermənistan/Dağlıq Qarabağ hərbi mövqelərini zəiflətdi və Dağlıq Qarabağda əhalinin təhlükəsizliyinə xələl gətirdi. 2 Noyabr 2020 tarixinə olan məlumata görə, Ermənistan rəsmiləri 90 min insanın (təxminən 147 min nəfərdən) Dağlıq Qarabağı tərk etdiyini bildirdilər. Şuşa uğrunda mübarizə gedərkən, video görüntülərdə Dağlıq Qarabağdan Ermənistana gedən mülki nəqliyyat vasitələrinin sıxlığının əks olunduğu iddia edilir. 2020-ci ilin dekabr ayının əvvəlinə qədər. Hesabatlarda 25 mindən çox insanın Dağlıq Qarabağdakı evlərinə qayıtdığı bildirilir. Bundan əlavə, Azərbaycan rəsmiləri münaqişə bölgəsi yaxınlığında yaşayan 40 minə yaxın azərbaycanlının müharibə zamanı müvəqqəti olaraq didərgin düşdüyünü bildirmişlər.

Media və qeyri-hökumət təşkilatları Dağlıq Qarabağda (Stepanakert də daxil olmaqla) və Azərbaycanın münaqişə zonasından kənarda yerləşən ərazilərinin (Gəncə və Bərdə şəhərləri də daxil olmaqla) yaşayış məntəqələrinin atəşə tutulduğunu, nəticədə ən azı onlarla mülki vətəndaşın ölümünə səbəb olduğunu bildirdi. Azərbaycan qüvvələri tərəfindən Dağlıq Qarabağ daxilində ərazini ələ keçirərkən mülki şəxslərin öldürülməsi hadisələri və hər iki tərəfdən məhbusların öldürülməsi ilə bağlı məlumatlar ortaya çıxdı. 2020 -ci ilin dekabrında Azərbaycan hakimiyyəti yolverilməz "müharibə cinayətlərində" şübhəli bilinən 4 əsgəri həbs edərək "oxşar pozuntulara yol vermiş şəxslərin ədalət qarşısında cavab verəcəyini" bildirdilər. "Rəsmi bəyanat və hesabatlara əsaslanaraq, 2020 -ci il müharibəsi 6000 -dən çox döyüşdə (təxminən 3360 erməni və 2.820 azərbaycanlı) və 150 -dən çox mülki şəxsin ölümünə səbəb oldu.

İkinci Qarabağ müharibəsində itkilər

Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinin yaydığı məlumata əsasən Vətən müharibəsində Silahlı Qüvvələrimizin 2907 nəfər hərbi qulluqçusu həlak olmuşdur. Bir sıra hərbi qulluqçuların DNT analiz metodu ilə şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi və itkin düşmüş 100 nəfərdən artıq hərbi qulluqçunun tapılması

ilə şəhidlərin sayı arta bilər. Hərbi qulluqçuların tibb müəssisələrində müalicəsi davam etdirilir. Azərbaycanın hərbi texnika baxımından itkiləri az olmuşdur.

Ermənistan tərəfi müharibə zamanı 3363 hərbiçisinin öldüyünü təsdiq etsə də, reallıqda bu rəqəmin daha çox olduğu bilinən həqiqətdir.

44 günlük müharibə nəticəsində Ermənistan 10 x S-300 raketı və onların taktiki-döyüş maşınlarını, 366 tankını, 352 müxtəlif çaplı topunu, 22 pilotsuz uçuş aparatını, 5 x Su-25 təyyarəsini, 50 Tor, Osa itirdi. , Kub və Krug zenit-raket sistemləri. Aşağıdakı ballistik raketlərin döyüş əməliyyatlarında məhv edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb etdi: 97 Qrad, 4 Smerch, 1 Tos termobarik, 2 Qasırğa, 1 Yar və 1 Toçka-U, həmçinin Elbrus raket kompleksləri. Azərbaycan ordusu tərəfindən məhv edilən və ya əsir götürülmüş hərbi texnikanın dəyəri minimum 3,8 milyard dollar həcmində qiymətləndirilir.

Türkiyənin rolu

Azərbaycanın hücumu Türkiyədən güclü diplomatik dəstək aldı və bu da Azərbaycanın döyüş meydanında istifadə etdiyi pilotsuz təyyarələri təmin etdi. 28 sentyabr 2020 -ci ildə Prezident Ərdoğanın bildirdiyinə görə, beynəlxalq konfliktlərin həlli səylərinin uğursuzluğunu nəzərə alaraq Azərbaycanın "məsələləri öz əlinə almalı" olduğunu və Türkiyənin "bütün qaynaqları və ürəyi ilə" Azərbaycana dəstək verməyə davam edəcəyini bildirmişdi. Ərdoğan dedi ki, "daimi sülh ... yalnız Ermənistan işğal etdiyi Azərbaycan torpaqlarını tərk edəcəyi təqdirdə mümkün olacaq."

Ermənistan iddia edirdi ki, Türkiyə Azərbaycan ordusuna kömək etmək üçün naməlum sayda Suriya muzdlularını işə götürməkdə və göndərməkdə kömək edirdi. Sosial mediada yazılanlar və münaqişə nəticəsində öldürülən döyüşçülərin ailə üzvləri ilə müsahibələr Ermənistanın iddiasını dəstəkləyirdi. Türkiyə, öz növbəsində, Ermənistanı kürd yaraqlıları cəlb etməkdə günahlandırırdı. [39, s.216-219].

Sentyabrın 29-da Ermənistan rəsmiləri iddia edirdilər ki, Azərbaycan hava məkanından çıxan Türkiyənin F-16 qırıcısı Ermənistanın hava məkanında Ermənistana məxsus Su-25 qırıcısını vurub. Türkiyə bu iddianın "tamamilə

həqiqətə uyğun olmadığını" bildirdi və Azərbaycan da iddianı rədd etdi. Açıq mənbəli peyk görüntüləri və reportajlar, altı Türk F-16 qırıcısının Azərbaycanın daxilində, Qəbələdə olduğunu sənədləşdirdi, baxmayaraq ki, heç bir məlumat bu təyyarələrin döyüşlərdə iştirak etmədiyi qənaətinə gəlməmişdir.

Türkiyənin bölgədə artan nüfuzu, rəqabət və əməkdaşlıq elementlərini özündə birləşdirən, inkişaf edən Türkiyə-Rusiya dinamikası ilə bağlı suallar doğurur. Bu dinamika, Liviya və Suriyada davam edən münaqişələri, Rusiyanın silah satışlarını əhatə edən daha geniş bir mühitdə fəaliyyət göstərir[6, s.190-200].

Vətən müharibəsinin uğurla başa çatması regionda qüvvələr balansını dəyişdi və yeni realıq yaratdı. İndi biz tək deyilik. Qardaş Türkiyə indi bizimlə siyasi masa arxasındadır. Qarabağda atəşkəsə türk əsgəri də nəzarət edəcək. Ankaradan ən yüksək səviyyədə mesajlar gəlməyə davam edir: biz Azərbaycanın yanında olmağa davam edəcəyik. Bu siyasi və mənəvi dəstək bizim qüdrətimizi gücləndirir və erməni tərəfdarlarını müdaxilə etməkdən çəkindirir. Azərbaycan və Türkiyə prezidentlərinin bir-birinə qardaş deməsi, ay-ulduzlu bayraqlarımızı bir yerdə dalğalandırması dostlarımız üçün qürur, bədxahlarımız üçün gözdür. Status məsələsi gündəmdən düşüb. Əvəzində Qarabağın viran qalmış şəhər və kəndlərini bərpa etmək planları reallaşmağa başlayıb.

Dünyadakı qarşıdurmaların, müharibələrin sayına nəzər salsaq, sonun yaxınlaşdığını görürük. Azərbaycan xalqının Qarabağ uğrunda apardığı 44 günlük vətən müharibəsi bunun ən son nümunəsidir. Son 17 ildə düşmənin başını dəmir əllə əzərək güc topladıq. Otuz illik işğal, haqsızlıq 44 gündə dayandı.

2.3. Xarici siyasətimizə qarşı ikili standartlar: diplomatik mübarizəmizin bu siyasətə qarşı adekvat addımları

Daxili problemlərə və xarici təzyiqlərə baxmayaraq, 1993-cü ildə Heydər Əliyevin Prezident seçilməsindən sonra, Azərbaycan ölkənin davamlı inkişafı və çiçəklənməsi üçün ön şərt olan suverenliyinin və siyasi müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsinə yönəlmiş strateji yolunu uğurla həyata keçirdi.

Bu gün Azərbaycan dünyanın ən sürətlə inkişaf edən iqtisadiyyatına və sabit siyasi sistemə malik, sürətlə inkişaf edən gənc demokratiyadır. Azərbaycan milli maraqlarını reallaşdırmaq, qlobal və regional mövqeyini möhkəmləndirmək üçün iqtisadi və siyasi aktivlərindən alət olaraq istifadə edir. [14, s.303].

Azərbaycan üçün riskləri və problemləri başa düşmək üçün bəzi təsirli faktorlara nəzər salmalıyıq.

Qlobal proseslər, Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü, Qara dəniz-Xəzər dənizi sahilindəki strateji coğrafi mövqe, kifayət qədər təbii sərvətlər, eləcə də müasir təhlükəsizlik təhdidləri və riskləri xarici siyasət variantlarını formalaşdıran və malik olan əsas amillər kimi sıralana bilər. Azərbaycanın strateji seçiminə təsir edir.

Ermənistanın təcavüzü

Beynəlxalq birliyin regional böhran və münaqişələri həll edərkən ya ayrılıqçı, ya da irredentist iddialara qeyri -müəyyən reaksiyası, beynəlxalq siyasətdə bədnam ikili standartlar anlayışının artmasına və ümumi qəbul edilmiş norma və prinsiplərin tətbiqinə seçici yanaşmanın mövcudluğuna kömək edir. Bu həyəcanverici tendensiyalar qarşılıqlı şübhə və etimadsızlıq yaratmağa xidmət edəcək, beynəlxalq münasibətlərdə hərbi gücün mərkəzi olduğuna dair təsəvvürləri gücləndirəcək və dünya siyasətində köhnə tərz güc balansı konsepsiyasını canlandıracaq. Yumşaq bölünmə və başqa oxşar təcrübələrin yad beynəlxalq hüquq siyasətinə yer yoxdur.

Son onilliyin inkişafı Soyuq Müharibənin bitməsindən sonra Şərq-Qərb bloku qarşıdurmasının dayandırılmasının beynəlxalq sistemi daha sabit hala gətirmək vədini yerinə yetirmədiyini göstərir. Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzü, o cümlədən hərbi işğal və ölkənin böyük bir hissəsinin bədnam etnik təmizlənməsi, torpaqların alınması üçün qanunsuz güc tətbiqinin beynəlxalq münasibətlər kontekstindən çıxarılmadığını göstərir. Ermənistanın hərbi təcavüzü ölkənin təhlükəsizlik mühitinin əsas müəyyənləşdiricisi olaraq qalır və xarici təhlükəsizlik siyasətimizi formalaşdırmağa təsir edən əsas amildir.

Strateji coğrafi mövqe və təbii qaynaqlar

Azərbaycanın coğrafi mövqeyi bir çox mənada strateji əhəmiyyətə malikdir. Avropa, Rusiya, daha böyük Orta Asiya və daha böyük Orta Şərq arasında ortadadır. Bu, nəinki bir çox üstünlüklər və nə də az çətinliklər deyil, həm də birincilərdən faydalanmaq və ikincilərlə mübarizə aparmaq üçün böyük imkanlar təqdim edir. Ölkənin inkişaf etməkdə olan Şərq-Qərb və Şimal-Cənub nəqliyyat və enerji dəhlizləri boyunca əsas ticarət yollarının kəsişməsindəki mövqeyi, ölkəni enerji və infrastruktur qovşağına çevirmək üçün əhəmiyyətli bir varlıqdır. Eyni zamanda, transmilli cinayətlər, hər cür insan alveri, terrorizm və silahların yayılması ciddi təhlükələr yaradan məsələlərdir. Bu kimi məsələləri diqqətlə həll etmək ölkə üçün əsas rolunu təmin etmək üçün çox vacibdir.

Azərbaycanın zəngin təbii sərvətləri ölkənin milli rifahı üçün perspektivlər açmaqla yanaşı, həm də Azərbaycanın milli təhlükəsizliyini, siyasi müstəqilliyini və suverenliyini gücləndirən dəyərli bir sərvət təşkil edir. Xəzər dənizinin geniş karbohidrogen ehtiyatlarının kəşfi və dünya bazarlarına nəqli, sonradan ümummilli lider Heydər Əliyevin hazırladığı və Prezident İlham Əliyev tərəfindən ardıcıl olaraq həyata keçirilən Azərbaycanın xarici siyasətinin təməl daşı olan Azərbaycanın neft strategiyasının əsas elementi oldu.

Yaxın qonşuluqda və başqa yerlərdə davam edən uzunmüddətli regional qarşıdurmalar beynəlxalq və regional təhlükəsizliyə və sabitliyə zərər verir və regional ölkələrin iqtisadi və sosial inkişafını ləngidir.

Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpası

Ermənistanla münaqişənin həlli əsas təhlükəsizlik problemi olaraq önə çıxır və xarici siyasətimizin bir nömrəli prioriteti olaraq qalırdı.

Azərbaycanın münaqişənin həllinə mövqeyi danışıqların ilk günlərindən dəyişməz qalıb. Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycanın işğal olunmuş bütün ərazilərindən çıxarılması, Azərbaycanın bu ərazilərdə suveren hüquqlarının bərpası, məcburi köçkün əhalinin öz doğma yerlərinə qayıtması, kommunikasiyaların bərpası üçün şərait yaradılması əsas şərtlər idi. Dağlıq Qarabağın öz müqəddəratını təyin etməsi yalnız etnik təmizlənmiş azərbaycanlıların geri dönməsindən sonra və yalnız Azərbaycanın daxilində

mümkündür. Bundan başqa, Azərbaycan heç bir halda ərazi bütövlüyünü müzakirə etməyəcək. Bu məqam bütün tərəflərə çox aydın olmalıdır.

Münaqişənin həlli üçün hüquqi və siyasi əsaslar BMT Nizamnaməsində, Helsinki Yekun Aktında, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) Təhlükəsizlik Şurasının 822, 853, 874 və 884 qətnamələrində əksini tapan beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə əsaslanır. BMT Baş Assambleyasının 2008 -ci ildə qəbul edilmiş A/RES/62/243 sayılı qətnaməsi, habelə ATƏT və Avropa Şurasının müvafiq sənədləri və qərarları, bütün bu sənədlər Azərbaycanın suverenliyini, ərazi bütövlüyünü və beynəlxalq səviyyədə tanınmış sərhədlərinin toxunulmazlığını təsdiq edir.

Azərbaycan münaqişənin ATƏT-in Minsk Qrupu çərçivəsində sülh yolu ilə həll edilməsinə sadıqdır. Bununla belə, sülh prosesinin uğuru Ermənistan tərəfindən də buna bənzər bir öhdəlikdən və konstruktiv yanaşmadan, həmçinin ATƏT-in bütün üzv ölkələrinin, xüsusilə Minsk Qrupunda təmsil olunanların və həmsədrlərinin fəal töhfəsindən asılıdır. Azərbaycan ATƏT -in Minsk Qrupunun vasitəçilik səylərini artırmaq və beynəlxalq hüququn norma və prinsipləri əsasında münaqişənin ədalətli və davamlı həllinə dəstəyi səfərbər etmək üçün tərəfdaşları və global və regional beynəlxalq təşkilatlarla işləməyə davam edəcək. [25, s.305].

Beynəlxalq sülhün və sabitliyin təşviqi

Həm ənənəvi, həm də yeni təhdid və çağırışların həlli üçün fəal beynəlxalq səylər tələb olunur və onlar birtərəfli qaydada aradan qaldırıla bilməz.

Azərbaycan çoxtərəfli forumlar çərçivəsində və beynəlxalq terrorizmə və silahların yayılmasına qarşı ikitərəfli beynəlxalq əməkdaşlıqda fəal iştirak edir. Terrorizm əleyhinə bütün beynəlxalq hüquqi sənədlərin tərəfi olaraq ölkəmiz daim məlumat paylaşır və lazımi hesabatları təqdim edir və sülhməramlılarımız Əfqanıstan və İraqdakı terror qrupları ilə mübarizədə beynəlxalq birliyin digər məsul üzvləri ilə çiyin-çiyinə dayanır. Beynəlxalq sülh əməliyyatlarına qatılmaq da bölgələrdə sabitliyin təmin edilməsinə kömək edir. Azərbaycan hökuməti və şirkətlərinin Əfqanıstanda yardım və yenidənqurma səyləri başqa cür ümitsiz əhali üçün imkanlar yaradır.

Azərbaycanın həm Avropa, həm də müsəlman mədəniyyətlərinə mənsubiyyətinin bənzərsiz olması, cəhalət və dözümsüzlüyü aradan qaldırmaq üçün mühüm rol oynamaq imkanları təqdim edir. Ötən il İslam Xarici İşlər Nazirləri Konfransının sədri olaraq, Azərbaycan İslam Konfransı Təşkilatının (İKT) struktur və funksiyalarını daha da gücləndirmək və Avropa təşkilatları ilə əməkdaşlıq mexanizmləri yaratmaq üçün söylərini əsirgəməmişdir. Azərbaycan sivilizasiyalararası dialoqa fəal şəkildə töhfə verir və bu işə töhfə verən ilk ölkələrdən biridir. Qeyd edək ki, Azərbaycanın söylərinə birinci xanım Mehriban Əliyeva rəhbərlik edir. Bundan başqa, Bakıda böyük mütəfəkkirlərin və praktiklərin iştirakı ilə mədəniyyətlərarası dialoq mövzusunda üç böyük beynəlxalq tədbir təşkil edildi.

Azərbaycan regional əməkdaşlığı bölgədə sülhün və sabitliyin qorunması üçün əvəzolunmaz bir amil olaraq görür və yuxarıda göstərilən səbəblərə görə Ermənistan istisna olmaqla yaxın qonşuları ilə qarşılıqlı faydalı dostluq əlaqələri qurmuşdur. Qonşu ölkələrlə əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsi həll edilməmiş regional problemlərin qarşılıqlı məqbul həll yollarını tapmağa imkan verəcəkdir.

Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə arasında üçtərəfli strateji tərəfdaşlıq və dərinləşən əməkdaşlıq bölgədə sabitlik faktoruna çevrildi. Rusiya ilə əlaqələr strateji tərəfdaşlıq səviyyəsinə çatdı və genişlənməkdə davam edir. Azərbaycan İranla dialoqunu mütərəqqi və perspektivli şəkildə həyata keçirir və Xəzər dənizi ilə bölgəni Avropa ilə bağlamaq üçün Mərkəzi Asiya dövlətləri ilə əlaqələrini inkişaf etdirir[32, s.230].

Müasir təhdidlərin qlobal xarakteri, habelə dünya bazarının qloballaşması və dövlətlər arasında artan qarşılıqlı asılılıq Azərbaycanın yaxın qonşuluqda olmayan ölkələrlə əməkdaşlıq etməsinə əlavə stimulyaratmışdır.

II Qarabağ müharibəsi zamanı Avropa əvvəlki illərdə olduğu kimi yenə də siyasətində ikili standartlar prinsipi aparmaqdan əl çəkmirdi. Prezident xarici ölkə mətbuatına verdiyi müsahibələrində daim Azərbaycanın mövqeyini çatdırmağa çalışırdı. Avropa Parlamenti 2022-ci il martın 10-da “Dağlıq Qarabağda mədəni irsin məhv edilməsi” ilə bağlı qətnamə qəbul edib. Bu qətnamə təşkilatın bir daha

Azərbaycana qarşı qərəzli, ədalətsiz və ikili standartlara söykənən siyasətini təzahür etdirir.

Sentyabrın 27-də Türkiyənin nüfuzlu “Anadolu” agentliyinə müsahibə verən dövlət başçısı ATƏT-in Minsk Qrupunun vasitəçi kimi nə etməli olduğuna bir daha aydınlıq gətirib, əks halda müharibəyə ehtiyac qalmazdı. Dünyanın ən qüdrətli dövlətləri kimi BMT Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvü olan Minsk qrupunun üç həmsədr öz siyasi çəkirlərindən və imkanlarından istifadə edərək Ermənistanla qarşı qəti addımlar ata bilər. Lakin görünən odur ki, ATƏT-in Minsk Qrupu həmsədrləri 30 ildir ki, vasitəçilik vəzifələrində hərbi və sülh siyasətinə üstünlük vermirlər.

Prezident İlham Əliyev dəfələrlə ən yüksək tribunallardan Ermənistanın yeni torpaqlar üçün müharibə planı hazırladığını bəyan etsə də, dünyanın aparıcı dövlətləri, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatları işğalçının bu anti-insani planlarını həyata keçirməsinə ənənəvi olaraq dəstək veriblər. Nəticədə 44 günlük İkinci Qarabağ müharibəsində Ermənistanı vaxtında dayandırmayan böyük dövlətlər ATƏT-in Minsk Qrupu həmsədrlərinin əməllərinin acı və məntiqi nəticələrini görməli oldular.

Münaqişənin həllindən sonra Minsk Qrupundan əsas gözlənti regionda sülhün bərqərar olmasına və Azərbaycanla Ermənistan arasında sülh sazişinin imzalanmasına dəstək vermək olsa da, buna əməl edilmir. Prezident İlham Əliyev müsahibəsində vurğuladı ki, biz hazırda Minsk qrupunun fəaliyyətini görmürük. Qurumun fəaliyyəti ilə bağlı yeni məsələlər gündəmə gətirilməlidir. Təbii ki, hər şeydən əvvəl etimad mühitinin yaradılması vacibdir. Minsk Qrupunun münaqişədən sonrakı dövr üçün tövsiyələri olmadığı halda onun fəaliyyətindən danışmaq yersizdir.

Savaşın şiddətli dövründə, Azərbaycan Ordusunun bütün cəbhə boyu irəlilədiyi günlərdə ermənipərəst xarici media vasitələrinin Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevə Türkiyənin müharibəyə müdaxiləsi, hətta Qarabağa Suriyalı müzdluların göndərilməsi barədə tənqidçi suallar verənlər jurnalistdən çox ittihamçı kimi görünürdülər.

Müharibə başlayanda işğal olunmuş torpaqlarımızın azad olunması uğrunda gedən əks-hücum əməliyyatlarına kölgə salmaq, cəmiyyətdə çaşqınlıq, xaos, şübhə yaratmaq məqsədilə yalan məlumatların qarşısının alınması üçün bəzi məhdudiyyətlər tətbiq edildi. Bu barədə “Xalq qəzeti” yazırdı: “Bunu cəmiyyətdə informasiya blokadası, məlumat tələbatının qarşısının alınması kimi qiymətləndirmək olmaz. Dövlətin strateji informasiya müharibəsində əsas məqsədi düşmənin dezinformasiyalarından müdafiə, təhlükəsizliyin təmin olunmasıdır”. Bu barədə Yaponiyanın “Nikkei” qəzetinin suallarını cavablandıran Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev deyirdi:

“ Siz söz azadlığı və interneti qeyd etdiniz. Lakin sosial şəbəkə sistemlərində bəzi məhdudiyyətlər var. Bunlar müvəqqəti məhdudiyyətlərdir. Bu məhdudiyyətlər toqquşmalar başladıqdan sonra tətbiq olunmuşdur. Biz xalqımıza elan etdik ki, bu, milli təhlükəsizlik məsələləridir, çünki biz belə bir vaxtda informasiya sistemimizi erməni təxribatından qorumaalıyıq. Beləliklə, bu, müvəqqəti səciyyə daşıyır. Toqquşmaların aktiv fazası bitən kimi, bütün bu məhdudiyyətlər aradan qaldırılacaqdır. Lakin sizə deyə bilərəm ki, internetin əhatə dairəsi çox yüksəkdir və azərbaycanlıların 80 faizdən çoxu internet istifadəçiləridir. Beləliklə, bu, yalnız müvəqqəti xarakter daşıyır”.

Qarabağla bağlı həqiqətlərin ardıcıl olaraq ölkənin birinci şəxsinin dilindən səsləndirilməsinin nə qədər vacib olduğunu əsaslandırmağa ehtiyac yoxdur. Ali Baş Komandanın savaşı günlərində müharibənin başlanması və qazanılan zəfərlərlə bağlı xalqa müraciətlərində və xarici KİV-lərə verdiyi 30-dan çox müsahibədə səsləndirilən həqiqətlər Azərbaycanın düşmən üzərində diplomatik və təbliğati üstünlüyünü təmin etdi, öz yalanları ilə illərdən bəri geniş xarici auditoriyanı aldatmış işğalçı tərəfə informasiya sferasında ciddi zərbələr vurdu. Bununla da Ali Baş Komandan və Prezident İlham Əliyev informasiya müharibəsindəki mühüm missiyanı da öhdəsinə götürdü, beynəlxalq media orqanlarına səlis məntiq və arqumentlərlə əsaslandırılmış müsahibələr verməklə beynəlxalq auditoriyanın düzgün məlumatlandırılmasına nail oldu.

NƏTİCƏ

Azərbaycanın pragmatik xarici siyasətinin əsasları 1990-cı illərin əvvəllərində ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş və bu gün bu Azərbaycanın brendinə, yəni “çoxvektorlu” və ya “balanslaşdırılmış” xarici siyasət strategiyasına çevrilmişdir. Bəlkə də o zaman Azərbaycanın həm regional, həm də xarici aktorların rəqabət aparan maraqları arasında düzgün tarazlıq yarada biləcəyinə inanmaq çətin olardı. Buna baxmayaraq, Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş və hər kəslə öz milli maraqları əsasında ünsiyyət qurmağın faydalarını dərk etməkdən irəli gələn bu çoxşaxəli xarici siyasət kursu o vaxtdan Azərbaycan üçün uğurlu xarici siyasət kursu olaraq qalır.

Coşua Uolkerin təklif etdiyi kimi, Azərbaycan "köhnə imperiyaların maraqlarının üst-üstə düşdüyü və müasir dövlətlərin rəqabət apardığı, həm məcazi, həm də sözün həqiqi mənasında, iddialı və enerjili güclü mədəniyyət qüvvələrinin qovşağıdır". Belə bir rəqabətin hər hansı bir kiçik dövlət üçün necə siyasi “baş ağrısı” yarada biləcəyini təsəvvür etmək olar. Lakin Azərbaycan belə bir rəqabət qovşağında həm tarazlığı qorumaq, həm də öz maraqlarını təmin etmək gücünə malikdir.

Məhz bunun nəticəsidir ki, 1991-ci ildə müstəqilliyini yenidən bərpa edən Azərbaycan öz pragmatizmi sayəsində ən böyük qonşuları ilə yüksək səviyyədə əməkdaşlıq edə bildi, ətrafdakı təhlükələri minimuma endirdi və qarşılıqlı fayda üçün işləyə biləcək strateji tərəfdaşlıqlar qurdu. Regional tərəfdaşları ilə ticarət, enerji və təhlükəsizlik sahəsində açıq əməkdaşlıq fəaliyyəti göstərdi. Azərbaycan xarici əlaqələrində sabit impulsiv olmayan yanaşma ilə özünü məsuliyyətli tərəfdaş kimi göstərə bildi. Azərbaycanın Türkiyə ilə enerji və hərbi sahələrdəki əlaqələri, məsələn, qarşıdurmalara və böyük problemlərə yol açmadan Rusiya ilə sıx əlaqələrinin yanında gedir. Eyni fikri İran ilə münasibətlər haqqında da demək olar.

Eyni zamanda, Azərbaycan enerji və təhlükəsizlikdən mədəniyyətə və dövlət idarəçiliyinə qədər Qərbin integrasiya siyasətinin irəli sürdüyü standartları tətbiq etməyə can atır. Rusiya, ABŞ və Qərbi ölkələri xaricində Azərbaycan həm də Latın

Amerikas1 və Cənub-Şərqi Asiyadakı tərəfdaşları ilə əlaqələri inkişaf etdirmək yolundadır.

Azərbaycan bu günə qədər xarici və daxili siyasətdə üzləşdiyi çətinliklərin öhdəsindən müvəffəqiyyətlə gəlmişdir. 1991-ci ildə müstəqil dövlətçiliyimizin yenidən bərpa edilməsindən keçən 31 il ərzində xarici siyasətimizin uğurlu şəkildə həyata keçirilməsi istiqamətindəki bütün maneələr ölkə rəhbərlərinin apardığı düzgün xarici siyasət strategiyaları nəticəsində aradan qaldırılmışdır.

Öz xarici siyasətində daha çox pragmatizmi seçərək, onu milli maraqlarına uyğunlaşdıran Azərbaycanın bugünkü xarici siyasəti nəyin bahasına olursa olsun "Avroatlantik integrasiya" və ya "Rusiyanın aliliyi" ideologiyasını, hətta "İslam ideologiyası" nı qəbul etmək əvəzinə, bütün bu yanaşmaların ən yaxşı təcrübələrini öz milli maraqları fonunda əks etdirən unikal qarışıqdan ibarətdir.

Azərbaycanın xarici siyasəti mürəkkəb məsələlərlə doludur və diqqətlə toxunulmasını tələb edir. Bir çox mütəxəssis bunu "bir insanın minalarla dolu bir ərazidə diqqətli gəzməsini nəzərdə tutan incə xətt" ilə müqayisə edir. Ancaq vəziyyətə daha yaxından nəzər saldıqda, ölkəmizin yuxarıda qeyd olunan bütün bu məsələlərin öhdəsindən uğurla gəldiyini qeyd etmək olar.

Yeni minillikdə dövlətimizin qarşısına qoyduğu prioritet məsələlərdən biri işğal olunmuş ərazilərimizin azad edilməsi və Azərbaycanın müstəqilliyinin təmin edilməsi olmuşdur. Lakin 2020-ci ildə Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərinin azad edilməsi uğrunda aparılmış 44 günlük Vətən müharibəsi və bu müharibədə müzəffər ordumuz tərəfindən qazanılan zəfər dünyada ölkəmizin nüfuzunu daha da artırmışdır. Amma qeyd etmək lazımdır ki, bu mübarizə təkəcə döyüş meydanında deyil, o cümlədən informasiya və diplomatiya sahəsində də uğurla aparılmış və Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlər sistemində mühüm aktora çevrilməsi istiqamətində mühüm irəliləyişlər əldə edilmişdir.

Ümumilikdə, 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyimizin bərpasından sonra formalaşan müstəqil xarici siyasət kursu, bu gün də ölkə prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Ötən bu dövr ərzində region və Qərb

dövlətləriylə əlaqələrə, o cümlədən müxtəlif beynəlxalq və regional təşkilatlarla münasibətlər yeni xarakter qazanmışdır.

Prezident İlham Əliyevin diplomatik missiya rəhbərlərinin son konfransında bildirdiyi kimi, xarici siyasətimiz hər cəhətdən uğurlu olmuşdur və uğurlarımız gələcəkdə də davam edəcək. Azərbaycanın xarici siyasəti milli maraqların həyata keçirilməsinə, dövlət müstəqilliyinin və suverenliyinin möhkəmləndirilməsinə, ərazi bütövlüyünün bərpasına yönəlmiş çoxfunksiyalı proaktiv bir xarici siyasət strategiyasıdır və bu strategiya öz müstəqilliyi və prinsipiallığı ilə mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Allahyarova T. Azərbaycanca müstəqil daxili siyasi sistemin inkişafının əsas istiqamətləri (1993-2003-cü illər) Bakı: 2013, 390 s.
2. Aslanova R. Heydər Əliyevin milli dövlətçilik fəlsəfəsi. Bakı: 2013, 380 s.
3. Babaoğlu H. Azərbaycan Respublikasının müasir dünya siyasətində yeri və rolu. Bakı: 2009, 290 s.
4. Əliyeva Y. 1993-2003-cü illər: sabitlik və inkişaf dövrü”, İki sahil qəzeti, 8 may 2019, s.10
5. Həsənov Ə. Azərbaycan – ABŞ: anlaşılmaz münasibətlərdən strateji tərəfdaşlığa doğru (oktyabr 1991 – avqust 1997). Bakı, 1997, 390 s.
6. Həsənov Ə. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Dərslik. Bakı: 2005, 209 s.
7. Hüseynov Y. Heydər Əliyev xarici siyasəti Azərbaycanın milli mənafeyinin ifadəsi və müstəqilliyinin əbədiyyətinin təminatıdır. Bakı: 2013, 340 s.
8. Xəlilova M. Azərbaycanın xarici siyasəti yeni geosiyasi reallıqlar kontekstində. Bakı, 2018, 290 s.
9. Quliyev E. Müstəqil Azərbaycan tarixində dinamik inkişaf. Bakı: 2020, 390 s.
10. Məmmədov F., C.Vəliyev, və A. Məmmədov. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətləri (1991—2016): məqalələr toplusu. Bakı: 2017, 290 s.

Türk dilində

11. Akdemir B. Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Turgut Özal Dönemi. İstanbul: Turgut Özal, 2016, 316 s.
12. Ataman M. Özalist dış politika: Aktif ve rasyonel bir anlayış. Ankara: Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, 2003, 290 s.

13. Başaran D. Realizm-İdealizm İkilemi Bağlamında İran'ın Dış Politika Yönelimlerine Teorik Bir Bakış. Bölgesel Araştırmalar Dergisi 1.2, 2017, 244 s.
14. Beşikçi A, Gör Seçil Öraz. "Bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan dış politikasındaki stratejik değişimler ve yönelimler. Türk dünyası incelemeleri dergisi 16.2, 2016, 290 s.
15. Celilova E. Güvenlik politikaları bağlamında Azerbaycan-İran ilişkileri. MS thesis. Bursa Uludağ Üniversitesi, 2019, 303 s.
16. Erdem G. "Türk Dış Politikası, 1774-2000, 2004, 208 s.
17. İbadov A. Azerbaycan dış politikasında dağlık Karabağ sorunu ve Ermeni sorunu: Çözümler, öneriler. Diss. DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 2007, 370 s.
18. İmanbeyli V. "Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (ADR) Dış Politikası ve Ali Merdan Topçubaşı." Avrasya İncelemeleri Dergisi 9.2, 2009, 245 s.
19. Kalaycı R. "İran Dış Politikasında Söylem ile Eylem Uyumsuzluğu: Çeçenistan ve Dağlık Karabağ Örnekleri." İran Çalışmaları Dergisi 3.1, 2019, 390 s.
20. Quliyev S. "Azerbaycan dış politikasında azerbaycan cumhuriyeti'nin ulusal lideri Haydar Aliyev'in rolü." Asia Minor Studies, 2013, 205 s.
21. Rustamov R. and İlhan Tez Danışmanı UZGEL. Azerbaycan dış politikasında kimlik, tehdit algılaması ve güvenlik yaklaşımları. Diss. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Bölümü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, 2008, 290 s.
22. Şamiyeva G. Azerbaycan'ın dış politikasında uluslararası örgütlerin işlevselliği sorunu. MS thesis. Sakarya Üniversitesi, 2019, 119 s.
23. Toprak E, and Mahammad Bayramlı. Azerbaycan dış politikası'nda çoktarafılık ilkesi. MS thesis. Tez (yüksek lisans)-Anadolu Üniversitesi, 2019, 202 s.
24. Ülker H. "Türk Dış Politikasında Mezhepçilik ve Haşdi Şabi Örneği." Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi 5.10.2019, 309 s.

Rus dilində

25. Аватков В. "Основы внешнеполитического курса Азербайджанской Республики на современном этапе." *Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право* 13.3, 2020, 315 с.
26. Азизов Р. "Пути развития внешней торговли Азербайджанской Республики. Баку: 2008, 302 с.
27. Акбаров М. "Роль средств" мягкой силы" в обеспечении государственной безопасности Азербайджанской Республики." *Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Юридические науки*, 2019, 513 с.
28. Аскеров А. Современное дипломатическое и консульское право. Баку, 2007, 390 с.
29. Ахмедов А. "Организация исламского сотрудничества в ближневосточной политике Азербайджанской Республики." *Гілея: науковий вісник* 84.2014, 523 с.
30. Байрамов А. М., and Ф. Б. Алиева. "Основные направления внешней политики Азербайджанской Республики." *ББК 72 П114*. 2020, 480 с.
31. Гурбанов Т. М., Э. Т. Мехдиев, and К. Ю. Сафронов. Конституционно-правовое регулирование внешней политики Азербайджанской Республики. *Aeterna*, 2015, 305с.
32. Гусейнова Н. "Принципы и приоритеты внешнеполитической деятельности Азербайджанской Республики." *30-летие конфликта в Нагорном Карабахе*. 2019, 162 с.
33. Ибрагимов А. "Основные принципы и приоритеты внешней политики Азербайджанской Республики." *Постсоветские исследования* 4.2, 2021, 340 с.
34. Ибрагимов, И. Внешнеполитическая стратегия Азербайджанской Республики на современном этапе. Diss. Дипломатическая академия МИД РФ, 2014, 135 с.

35. Кадыров А. И. "Тенденции внутренней и внешней политики Российской Федерации и Азербайджанской Республики." Вестник Академии права и управления 26. 2012, 560 с.

36. Магеррамов А. М. "Новые направления и перспективы в таможенной политике Азербайджана." Каспийский регион: политика, экономика, культура 2007, 290 с.

37. Магеррамова А. Ф. "Вопросы формирования внешней политики Азербайджанской Республики в русской историографии." Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук 11.2009, 266 с.

38. Набиев Б. "О геополитической сути политических, экономических и региональных целей Азербайджанской Республики." Гілея: науковий вісник 12. 2018, 351-354 с.

39. Нагдалиева Ш. "Геополитические приоритеты внешней культурной политики (методы и способы культурной дипломатии Азербайджанской Республики)." Миссия конфессий 8.4 2019, 414 с.

40. Ализаде И. "Контракт века" 1994 г. и его влияние на внешнюю политику Азербайджанской Республики." Современная научная мысль 2. 2019, 155 с.

41. Полухов Э. "Основные направления внешнеполитического курса Азербайджанской Республики на современном этапе." Центральная Азия и Кавказ". Журнал 4. 2004, 340 с.

42. Самедова Г. Ш. "Основные направления и принципы деятельности государственного управления Азербайджанской Республики." 2014, 220 с.

43. Сафаров Парвиз Ш. "Азербайджанская Республика в центре геополитического треугольника" Россия-Иран-Турция" в первой половине 90-х годов XX века." современная научная мысль 3. 2019, 106-114 с.

44. Шабельникова О. Политика Европейского союза в отношении Азербайджанской Республики (1991–2014 гг.). Diss. М., 2014, 201 с.

İngilis dilində

45. Arjomand Javadi, Mohammad Ja'afar, and Ehsan Fallahi. "The Comparative Examination of Iran and Turkey's Foreign Policy in South Caucasus with Emphasis on Azerbaijan and Armenia." *Central Eurasia Studies* 8.2(2015), 228 p.
46. Aslanlı A. "Azerbaijan-Russia relations: Is the foreign policy strategy of Azerbaijan changing?." *Turkish Policy Quarterly* 9.3. 2009, 130 p.
47. Bayramova B. "Cultural relations between the united states of America and Azerbaijan under the george w. bush administration on local sources." *InterConf.* 2020, 199 p.
48. Benedetti D. *New directions in Turkish foreign policy: Turkey's interaction with the newly independent Republics of Central Asia and the challenge of Russian hegemony.* Diss. Bilkent University, 1999, 305 p.
49. Czerewacz-Filipowicz, Katarzyna, and Agnieszka Konopelko. "Key Vectors of Foreign Policy in Countries of the CIS Region." *Regional Integration Processes in the Commonwealth of Independent States.* Springer, Cham, 2017. 272 p.
50. Goudarzi, Masoumeh Rad, Abdollah Baei Lashaki, and Samereh Fasihi Moghaddam Lakani. "Turkish Foreign Policy in South Caucasus and Its Impacts in Iran-Azerbaijan Relationship." *J. Pol. & L.* 8. 2015, 122 p.
51. Habibbeyli A. "Reconsidering Azerbaijan's Foreign Policy on the 25th Anniversary of Restored Independence." *PERCEPTIONS: Journal of International Affairs* 22.1. 2017, 294 p.
52. Hamidov H. "Some political aspects of the state strategy for the development of education in the Azerbaijan Republic." *International Journal* 3 (2015): 29.
53. Khalilzade A. "The role of Heydar Aliyev in the establishment of Azerbaijan-German relations." *Interconf.* 2021, 501 p.
54. Kambarovich N. "The role and importance of Azerbaijan in the foreign policy of the Bukhara people's soviet republic." *European Science Review* 7-8 2019, 230 p.

55. Lotfi T., Vali Golmohammadi, and Hamid Sarmadi. "Political Consideration and Development of Economic Relations, Economic Cooperation Capacities of Iran and the Republic of Azerbaijan." *Mediterranean Journal of Social Sciences* 7.3 S3 (2016): 72 p.

56. Mammadov F. "Foreign policy postures and priorities of Azerbaijan." *The South Caucasus—Security, Energy and Europeanization*. Routledge, 2017, 299 p.

57. Mammadov Z., and Raida ALIYEVA. "The inter-parliamentary relations among the Republic of Azerbaijan and Western European states (1995-2015). 209 p.

58. Abdullaeva F. "The Republic of Azerbaijan in the epicenter of geopolitical struggle in the south caucasus. 2008, 255 p.

59. Adigozalov Z. "Integration into europe as one of priorities of the foreign policy of Azerbaijan Republic." *New knowledge Journal of science* 4.1 2015, 567 p.

60. Tziampiris A. "Greek Foreign Policy in the Shadow of the Debt Crisis: Continuity and New Directions." *Greece's Horizons*. Springer, Berlin, Heidelberg, 2013, 2740 p.

61. Vaziri H. "After Khomeini: New Directions in Iran's Foreign Policy." 1996, 216 p.